

שניהם יחדיו

מרים ושרגא עוגן

יגור, אפריל 1996

הרישומים, הציורים, הצילומים - מעבודותיו של שרגא עוגן

שרגא עוגן

ב' בטבת תרס"א 24.12.1900

ט"ו באב תשנ"ה 11.8.1995

מרים עוגן

ה' בכסלו תרס"ג 5.12.1902

י"ג באדר תשנ"ד 24.2.1994

מהורהרים עמדנו

מהרהרים עמדנו וראינו
את העץ הדק ליד ביתנו ואת עליו
הנושרים יום אחר יום
ולמחרת אותו לילה ראינו
כי הוא ערם
ונזכרנו בילדותנו.

טוביה ריבנר

מה שנשאר בזכרונותי
מן הזמן ההוא

בית אבא

כדי לתת לדור הצעיר איזשהו מושג על העולם ממנו באנו אנחנו, החלטתי לכתוב את תולדות חיי, מה שנשאר בזכרוני מן הזמן ההוא. ובכן, במה להתחיל?

נולדתי ב-24 בדצמבר 1900, בוורמס - גרמניה.

הלידה היתה בביתנו, כנהוג אז. החורף היה קשה וקר ואמי סיפרה שכמעט קפאתי ובקושי חיממו אותי. היה זה תאריך של ערב חג המולד הנוצרי והמשרתת הנוצרית קראה בהתלהבות: "המשיח נולד!"

וורמס היא עיר עתיקת-יומין, שראשיתה בתקופת הרומאים במאה הראשונה והשנייה. יהודים החלו להתיישב באיזור כבר בימי-הביניים המוקדמים. בית הכנסת העתיק הוקם לפני כ-900 שנה. הוא נהרס ב-1938, ב"ליל הבדולח", על-ידי הנאצים, והוקם מחדש על-ידי עיריית וורמס.

מן העבר המפואר לא נשאר הרבה בקהילת יהודי וורמס. חיי האוכלוסיה היהודית לא היו שונים משל הנוצרית. אותה התנהגות, אותו לבוש ואותם גינוני נימוס: הרמת כובע כשעובר מכר ברחוב, הליכה בצד שמאל של מבוגר ממך או של אשה ההולכים עמך, וכו'. אבל בקהילה היהודית בלטה יותר החלוקה לשכבות סוציאליות, שאמנם לא היתה רשמית אבל הורגשה בחיי היומיום. מה שקבע בחלוקה זו היה הרכוש והכסף. לשכבת העשירים והמכובדים לא היה קשר חברתי רב עם השכבה הבינונית ומטה, ובוודאי שלא עם השכבה הרחבה של יהודים שבאו מפולין ומרוסיה.

אבי, למשל, היה אהוב ומכובד כחזן בעל קול נהדר, אך חברתית היה שייך לשכבה הבינונית. מבחינת היהדות היתה הקהילה בוורמס ליבראלית עד מתבוללת. משפחות מעטות, יחסית, שמרו מצוות. סימן מובהק לליבראליות היתה העובדה שהוכנס עוגב לבית הכנסת. רק אחרי שנים הבינותי עד כמה הכנסת העוגב דווקא לבית כנסת כה עתיק - פגמה במסורת. משפחות שהתנגדו לזה הקימו בית כנסת קטן, בלי עוגב, מול בית הכנסת הגדול, ושניהם שכנו ברחוב היהודים, שהיה בעבר גיטו היהודים.

בימי חול היו בבית הכנסת בקושי מניין. רק בחגים, בעיקר בראש השנה וביום כיפור, שני בתי הכנסת היו מלאים. היתה זו תמונה מיוחדת לימי החגים: יהודים רבים בלבוש חגיגי, הגברים בשחור וכמה מהם אפילו עם צילינדר, זורמים לבית הכנסת, וזאת - בלב עיר נוצרית. האוכלוסיה הנוצרית קיבלה זאת כדבר מובן מאליה. ליום כיפור הם קראו "היום הארוך". דווקא ביום זה השתמשו בצלילי כוראל מתוך המתיאוס פסיון של באך, אותם שרה מקהלת גברים עם עוגב. מקהלה זו בדרך כלל השתתפה בפרקי חזנות בבית הכנסת. אילו נהגו בעקביות היו צריכים גם נני העוגב להיות יהודים, אך לא! הרי נגינה היא עבודה, ולכן אסורה בשבת וחג. משום כך מנגן העוגב היה תמיד נוצרי, שידע את כל פרקי החזנות על בוריים.

קהל המתפללים היה נהנה תמיד מן הטנור הנפלא של אבי ז"ל. לעולם לא אשכח את "כל נדרי" של אבי, ששר תחילה בקול נמוך ואחר-כך חזק יותר, עד הפעם השלישית המרשימה. הוא עמד לפני ארון הקודש עטוף טלית, ועל ידו עמדו במשך ה"כל נדרי" שני עדים מזקני העדה, אחד מהם סבי זכריה. דרך אגב, אבי שר את פרקי החזנות תמיד בטונים ישרים, בלי סלסולים בהם מתגנזרים חזנים רבים אחרים. הוא שנה סלסולים.

התפילות היו כמובן בעברית אשכנזית, אך ספק אם רוב האנשים הבינו את תוכן. אם לא, הם התבוננו בתרגום הגרמני.

... בזמני לימוד היהדות היה דל וניתן בשיעורי-דת רשמיים בכל בתי הספר, בהם התקיימו לפי החוק שיעורי-דת נפרדים לתלמידים קתולים, פרוטסטנטים ויהודים. התכנית כללה ידיעות על מנהגי הדת היהודית, לוח השנה היהודי עם כל החגים, סיפורי התנ"ך וההסטוריה היהודית בארץ ישראל.

הכל התנהל רק בשפה הגרמנית. מעט עברית והבנת התפילות למדו בשיעורים מיוחדים, שהתקיימו בימי ראשון בבוקר, ובהם השתתף רק קומץ תלמידים.

בשני סוגי שיעורים לימד גם אבי. הוא גם הכין תלמידים לבר-מצווה.

עם כל הליברליות היו אנשי הקהילה גאים ביהדותם ובהסטוריה עתיקת היום מן של הקהילה, אך זאת - רק במובן הדתי. מבחינה לאומית היה ברור לגמרי, שהרגישו עצמם כגרמנים לכל דבר, והגדירו את עצמם כ"אזרחים גרמנים בני דת ישראל". זה היה הדין ביחס לרוב יהודי גרמניה. הם היו פטריוטים גרמנים ולבשו בגאווה את מדי הצבא. על לאומיות יהודית, וחס ושלוש ציונות - היה אפילו אסור לדבר, לפחות בוורמס.

בבית היה אבי האוטוריטה העליונה. הוא הקפיד על משמעת אך לא ביד חזקה. במקל השתמש רק במקרה יוצא מן הכלל ביותר. היתה תקופה בה אחי וולטר ברח לפעמים מן הבית והיינו צריכים לחפשו ברחובות. על זה אבי היכה אותו בקנה. אני לא יכולתי לשאת זאת וצעקתי על אבי, ואז גם אני קיבלתי מכות. הייתי בטוח שלאבי כאב הדבר יותר מאשר לנו.

בשבתות וחגים היתה בבית אווירה חגיגית. אמא הדליקה את הנרות, תוך תנועת הידיים המסורתית, והורינו ברכו אותנו, הילדים, בשימת-יד על ראשינו. בארוחת ערב-שבת תמיד הביא אבי בקבוק יין מן המרתף לקידוש, ולפני המרק הוא חילק לכולם פרוסות קטנות של חלה, שנקראה אצלנו "מוציא", על פי הברכה "המוציא לחם מן הארץ".

בגמר הארוחה אמר אבי את ברכת המזון.

תנועת "תכלת לבן"

בסוף לימודי בגמנסיה יסדתי בוורמס סניף של "תכלת לבן". רק מעטים הצטרפו אלינו. הקהילה היהודית של וורמס התנגדה נמרצות לציונות. בבתי היהודים אי אפשר היה למצוא את קופסת התכלת של הקרן הקיימת. אלינו, חברי "תכלת לבן", התייחסו בלגלוג. לגביהם היינו "האחים - שלום", כי בפגישותינו ברכנו את עצמנו ב"שלום".

למעשה שיחקה אז האידיאולוגיה הציונית רק תפקיד שולי. הדגש העיקרי היה על טיולים קבוצתיים. טיילנו כל שבוע, לפעמים גם למרחקים. נפגשנו עם קבוצות "תכלת לבן" אחרות. מדי פעם התקיימו גם פגישות גדולות, ארציות, במקום יפה בהרים. בפגישות אלה נערכו גם תחרויות ספורט, בעיקר במשחק המחניים. ושרנו. שרנו בעיקר שירים עבריים, בעיקר שירי העליה השניה והשלישית, כמו "שאו ציונה נס ודגל", או "פה בארץ הצב"י וכו', וגם שירים ביידיש.

רכשתי גיטרה לליווי השירים והיא ליוותה אותי במשך שנים רבות.

במובנים רבים היתה התנועה "תכלת לבן" חיקוי של התנועה הגרמנית "הציפור הנוודדת" בעלת הרוח הרומנטית, פולחן המדורה, וטיפוח השיר העממי הגרמני. כי לא רק שירים עבריים שרנו. אהבנו גם לשיר שירי-עם גרמניים מימי הביניים.

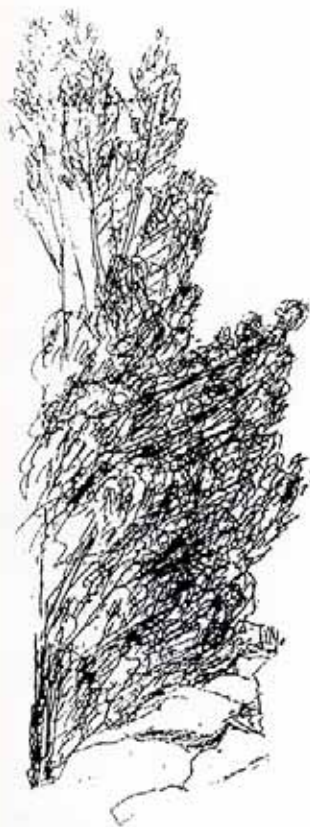
באחת הפגישות הגדולות התקבצנו קבוצה קטנה של אוהדי מוסיקה וניגנו בלילה, לאור לפידים, בפני מאות צעירים את ה"מוסיקת לילה זעירה" של מוצרט. במקום צילו ניגנו שני גיטריסטים - אחד מהם אני.

גם מנהגי התנועה שלנו היו דומים לאלה של "הציפור הנוודדת". אחרי תקופת נסיון נתקבלו הצעירים והצעירות כחברים מן המניין בטקס חגיגי. ואם חברי "הציפור הנוודדת" נשאו בדשי בגדיהם את הסיכות הסטנות עם סמל הציפור. כד נמסרה אצלנו לחבר החדש, באופן חגיגי. הסיכה שצבעיה תכלת-לבן, אותה נשא בגאוה גם כשהתבגר.

למרות האוריינטציה הלאומית-ציונית החליטו בשנות העשרים רק מעטים מחברי התנועה לעלות ארצה, אם כי היו כבר אז קבוצות קטנות שהכשירו את עצמן לעליה, ולאחר מכן עלו. קבוצה קטנה התיישבה אז באופן זמני על הקרקע בה התיישבו אחר-כך אנשי "אחוה". המנהיג הדגול של התנועה, ולטר מוסס, עלה אף הוא בשנות העשרים ויסד את בית החרושת לסיגריות "דובק" בחיפה.

אחרי קבלת תעודת הבגרות בשנת 1919 עברתי להיידלברג כדי להתחיל שם באוניברסיטה את לימודי הרפואה, והיה זה רק טבעי שהצטרפתי לקבוצת סטודנטים "ק. י. פ." (קרטל קבוצות סטודנטים יהודיים). היתה זו קבוצה ציונית מובהקת, ורבים מחבריה תפסו אחר-כך עמדות חשובות בארץ ישראל, כמו למשל, פנחס רוזן - שהיה שר המשפטים הראשון של מדינת ישראל, פרופסור סימון, המנחם הידוע, ועוד.

לאחר שעברתי את הבחינות הקדם-קליניות, עברתי בסתיו 1921 למינכן ללימודי הרפואה הקלינית. גם במינכן הייתי פעיל ב"ק. י. פ." וגם בהתאחדות הספורט "בר-כוכבא". הדרכתני בה קבוצת נוער, איתה יצאתי לעיתים לטיולים בהרים ובאגמים היפים שבדרום בוואריה.

בתקופה הזאת הלכה וגברה השפעת הנאצים, בעיקר במינכן שם היתה המפקדה הראשית של היטלר. בכל מקום הופיעו הפלקאטים האדומים עם צלב הקרס, ומספר המדים החומים של ה.ס.א. ברחובות הלך ורב. המונים התקהלו באסיפות סוערות באולמות הבירה. כל האווירה השתנתה ונעשתה מתוחה. לא אשכח חוויה אחת אופיינית למצב: אנשי "בר-כוכבא" ואני בתוכם, השתתפו במירוץ שליחים למרחק גדול. בסוף המירוץ עברו כל קבוצות הרצים במצעד הצדעה לפני הפרלמנט של הינדנבורג.

קהל רב קיבל כל קבוצה במחיאות כפיים אדירות, אך כאשר קבוצתנו, עם סמלי ה"מגן דוד" על חולצותינו הלבנות, עברה לפני הפלדמארשל, השתרר פתאום שקט עויין. הקהילה היהודית במינכן התחילה להיות מודאגת והכינה צעירים להתגוננות. במסגרת הזאת השתתפתי, יחד עם חברי, בקורס התאגרות, אך אחרי דמם חזק ממכה באף הארוך שלי, הפסקתי.

ב-1923, כשרק חזרתי מחופשה, פרץ ה"היטלר פוטשי". היטלר, הגנרל לודנדורף והמיליציה שלהם, ניסו לתפוס את השלטון בכוח, אך המרד דוכא על-ידי הצבא. היו מהומות דמים ופחד שרר בקרב היהודים. היות שגרתי במרכז העיר ברחתי לכמה ימים לפרבר שקט. בשנים הללו התחילה כבר האינפלציה האיומה. ערך הכסף ששלח לי דודי ולטר פרידמן הלך ופחת, והיה עלי להיות חסכן יותר מאשר הייתי ממילא. לעיתים קרובות לא היה באפשרותי לאכול ארוחה פשוטה במסעדה רגילה, אלא במטבח עממי למעוטי-יכולת מטעם הקהילה היהודית.

ב-1925 קיבלתי את הרשיון לעבוד כרופא, ואחרי שמסרתי את עבודת הגמר קיבלתי ב-1926 את התואר דוקטור לרפואה. ב-1927 קיבלתי משרה כבקטריולוג במשרד הבריאות של עיריית ברלין, שם עבדתי שנה. אך למרות שאהבתי את העבודה המעבדתית החלטתי לשוב לעבודה קלינית. כך עברתי לעיר מגדבורג כרופא-עוזר במחלקת הילדים של בית החולים העירוני. השנה במגדבורג היתה קשה. המשכורת הספיקה בקושי למחייה. מלבד העבודה בבית החולים צריכים היו כל הרופאים לעבוד כמה ימים אחר הצהריים בטיפת-חלב, ועלי בנוסף לזה גם רבץ תפקיד ניהול המעבדה הבקטריולוגית של מחלקת הילדים. לכן שמחתי מאד שהצלחתי להתקבל לבית-החולים הגדול לילדים בברלין, שם השלמתי את הכשרתי כרופא ילדים. היה זה אחד המרכזים המפורסמים של רפואת הילדים בגרמניה, ודומני שאפילו בעולם כולו. עבדנו קשה אך נשאר לנו גם זמן לביילוי. בברלין, בשנות העשרים, התרכזו גדולי האמנים. חלקם של היהודים בכל גווני הספרות והאמנות היה גדול. היתה זו תקופת פריחה תרבותית, אשר כעבור עשר שנים נהרסה על-ידי הנאצים ולא קמה עוד.

... ואז באה מירה והצטרפה לצוות בית החולים לילדים בו עבדתי גם אני.

זאת אשה שיכולה להיות חברה לחיים

מירה, הבת הבכורה של רוזה וחיים יהושע ורשבציק נולדה ב-1902 בקניגסברג (קלינינגרד), רוסיה. אביה היה סוחר תבואות כרוב היהודים באיזור זה. במוצאו היה ליטאי, ואילו אמה - בת דנציג (גדנסק), פולין.

ב-1914, מלחמת העולם הראשונה, נאלצה המשפחה לעזוב את גרמניה, ועברה לדנמרק. מירה למדה בקופנהגן וקיבלה שם תעודת בגרות, ולאחר מכן חזרה המשפחה לפולין, שם נרצחו ההורים על-ידי הנאצים במלחמת העולם השנייה.

מירה למדה רפואה בקניגסברג, ברלין וגטינגן. לאחר מכן עבדה חמש שנים במחלקת ילדים בבית-חולים בברלין.

בהתחלה עבדה במחלקה שלי עד שקיבלה מחלקה משלה. התקרבו זה לזו והתפתחה ידידות עמוקה. אני עוד זוכר את היום בו הלכתי איתה ברחוב והיתה לי ההרגשה הברורה: "זאת אישה שיכולה להיות חברה לחיים".

בשנים הללו, בהן התגבר יותר ויותר כוחם של הנאצים, התפתחה אצלי הרגשת הקרע ביני לבין העולם הלא-יהודי בגרמניה, למרות שעברו כמה שנים נוספות עד שהיטלר תפס את השלטון. הייתי, אמנם, מודע לאווירה המתוחה, אך לא עד כדי כך שזה יפריע לי, בגמר הכשרתי כרופא ילדים, לפתוח פרקטיקה רפואית במקום כלשהו בגרמניה. אחרי התלבטויות החלטתי, בשנת 1931, להתיישב בעיר אופנבך על-יד הנהר מיין, ושם פתחתי פרקטיקה פרטית.

מירה נשארה עדיין בברלין עד גמר הכשרתה, אך בקיץ 1932 באה דרומה לבקר אותי. עשינו אז טיול יפה לאורך הנהר מיין, בסירה ובאוהל שלי. בינתיים כוחם של הנאצים עלה ועלה.

היטלר טרם תפס את השלטון אך ה.ס.א., המיליציה הנאצית בעלת המדים החומים, התחילה לבצע מעשי טירור נגד היהודים, לאסור, להשפיל ולענות אותם. אני עצמי לא התנסיתי בזה באופן אישי. אופנבך היתה עיר פועלים והפציפיסטים שלי נשארו נאמנים, למרות התעמולה האנטישמית הגסה. באווירה הזאת התחתנו, ב-3.1.1933. בהתחשב במצב המתוח והבלתי בטוח, טכס הכלולות היה צנוע מאד. הוא התקיים בדירתנו באופנבך רק בנוכחות הורי, אמא של מירה שהגיעה מדנציג ושני חברים רופאים. אבי אמר את הברכות והרב היה הרב דינמן הידוע כליברל.

למרות שבינתיים היטלר כבר תפס באופן רשמי את השלטון והמצב היה מתוח, החלטנו להחליף את השלט שלי מ"רופא ילדים" ל"רופא כללי", ולתלות על ידו את השלט "ד"ר מירה אגולניק, רופאת ילדים". מירה קיבלה אפילו כמה פציינטים ואני התחלתי לטפל גם במבוגרים שבמשפחות.

רק דרך אחת היתה לנו: לארץ ישראל

לאחר כמה שבועות הוצת ה"רייכסטאג" (בית הפרלמנט הגרמני) וידענו שהמאורע הזה יתן לנאצים את העילה המבוקשת למשטר טירור. היה ברור לנו שהכל אבוד ושאין ליהודים עתיד בגרמניה.

באחד באפריל לקחו מאיתנו את המרפאות, וממירה - את הרשיון לעבוד כרופאה, ונשארנו ללא פרנסה. רק דרך אחת היתה לנו אז: לצאת מגרמניה ומהר ככל האפשר. היה גם ברור ומובן מאליו לאיזו ארץ להגר: לארץ ישראל!

המאורעות של 1932 ותחילת 1933 הסירו את המסך מעיני, ויחד עם ההחלטה החד-משמעית לעלות לארץ ישראל התפתחה בנפשי ובנפשה של מירה הרגשת שחרור וחופש. לא היה לנו מה לאבד. כסף ורכוש לא היו לנו. היינו חופשיים. אבל מה לעשות בארץ ישראל? האם תהיה לנו אפשרות לעבוד שם כרופאים? לא היה לנו שום מושג על התנאים והאפשרויות בארץ.

עוד לפני חתונתנו, כשישבתי לבד באופנבך, התגברה יותר ויותר ההרגשה שסכנה מתקרבת. בפרנקפורט התקיימה פעם פגישה בין אקדמאים ציונים לבין פרופסור למזרחנות באוניברסיטת ירושלים, כדי לקבל מידע על אפשרויות הקיום בארץ. כששאלתי אותו אם אוכל לעבוד שם כרופא אמר: "בשום אופן לא! יש שם כבר יותר מדי רופאים."

אחרי האינפורמציה השלילית הזאת התחלנו, מירה ואני, לשבור לנו את הראש איך להכין את עצמנו לעליה. היות שידעו כעת כי בתנאים הפרימיטיביים של ארץ ישראל אין עתיד למקצועות אקדמיים, שרר אז בין האנשים המתכווננים לעלות ארצה, ובעיקר בין האקדמאים, הלך-רוח של "אומשיכטונג", זאת אומרת הכשרה למקצועות אחרים: מלאכת יד, חקלאות וכדומה, או לפחות הנכונות לעבוד בכל עבודה שהיא, תהיה זאת העבודה הפשוטה ביותר.

חלק מאנשי התנועה הציונית התחילו כבר בשנים האחרונות לצאת להכשרה חקלאית, אבל אנחנו כבר לא היינו כל כך צעירים. הלכנו להנהלת ההסתדרות הציונית כדי להתייעץ עוד פעם. האיש המרכזי שם היה גבר צעיר, נמוך קומה וזריז, שדיבר בטלפון בכל מיני שפות. שאלנו אותו לאיזה מקצוע הוא מייעץ שנכשיר את עצמנו לפני העליה.

כשמסרנו לו את הגיל שלנו (מירה 30 ואני 32) ואת המקצוע שלנו, רופאי ילדים, הוא אמר באופן קטגורי, שאל לאנשים כמונו להחליף את המקצוע ושצריכים אותנו בארץ, בקיבוצים. היה זה אנציו סירני, שהיה אז שליח בגרמניה.

הוא יעץ לנו לשאול גם את ד"ר בילינסון, שגם הוא שהה אז בגרמניה (על שמו הוקם שנים אחרי-כן בית-החולים הגדול של קופת-חולים). מצאנו אותו באיזה חדר מתחת גג, שהיה מלא

וגדוש ערימות שונות ועיתונים מפוזרים על הרצפה, על המיטה ועל הכיסא. והנה גם בילינסון יעץ לנו לא להחליף את המקצוע.

...ובכן, הגענו לארץ ישראל. הגענו לאוריינט באמצע הקיץ הלוהט. וקודם כל - יפו, עיר ערבית כולה.

קיבלו אותנו מרוסיה ורינה, הבנות של דוד איתמר, אחיו של סבא של מירה שעלה ארצה שנים קודם לכן. הן הביאו אותנו מיד מיפו לתל אביב ולדירתם של ד"ר חנקה וד"ר משה פלר. חנקה, רופאה למחלות עור, היתה קרובה-רחוקה של מירה, ובעלה משה היה רופא קופת חולים ידוע. זאת היתה התחנה הראשונה שלנו בארץ.

ובכן, תל אביב! כמה תמונות נשארו במוחי. קודם כל: עיר יהודית! השלטים ברחובות בעברית ובאנגלית. בתים ישנים, בתים חדשים, מגרשי בנייה בכל פינה. ערבוביה של סגנונות בנייה. הרחובות במרכז מלאי אנשים הולכים ושבים. הרבה עולים חדשים בתקופה זו, בעיקר מגרמניה ומאירופה המזרחית. בהליכה ברחוב האוון קולטת תערובת של שפות: יידיש, גרמנית, רומנית, עברית, פולנית. מירה ואני לא ידענו עברית, לפחות לא את השפה המדוברת, אך יכולנו להסתדר טוב מאד בגרמנית, כי כמעט כל אחד הבין את השפה הזאת. היתה אווירה של חופש ואופטימיות. חיפשו עבודה, לא חשוב איזו. אקדמאים רבים מגרמניה עבדו בבנין. הבדיחה האהובה ביותר על הייזקים" היתה על איש שעבר על-יד מגרש בנייה, משם יצא איזה מילמול מזור. כשהתקרב הוא ראה שם שורת גברים שהעבירו אחד לשני לבנים, באומרם כל פעם בגרמנית "בבקשה מר ד"ר... תודה מר ד"ר...". אשר לנו, למירה ולי, צעדינו הראשונים בארץ היו קשורים בהסתבכויות, כשאחת מהן נבעה מזה שנכנסנו לארץ כתיירים. לא היתה לנו אשרת עליה, לכן, לפי חוקי המנדט, מותר היה לנו להישאר בארץ רק זמן מוגבל. הבעיה נפתרה והגענו ישר ליגור.

מתוך "תולדות חיים"

הרפואה כמשימה לאומית
וכהזדמנות להגשמה אישית

רופא על אופנוע

כשהגענו ליגור נקלטתי בעבודה בכרם, ואילו מירה, לא רק שלא יכלה לעבוד כרופאה, אלא אפילו כמטפלת בבית התינוקות לא נתקבלה, כי לפי המטפלת הראשית צביה "היא לא הכירה מספיק את התנאים והמחלות בארץ". לפיכך עבדה מירה במשך שנים כמטפלת חולים, הסתובבה מאוהל לאוהל כדי לעזור לחולים ולהביא להם תרופות ואוכל. אחר-כך עבדה כאחות במרפאה ורק כעבור עשר שנים חזרה למקצועה כרופאת ילדים. הסיבה לעיכוב הזה נבעה מהוראות של קופת-חולים, לפיהן היה אסור ששני רופאים באותה המשפחה יקבלו עבודה בקופת-חולים, בגלל עודף רופאים בארץ בשנות השלושים.

אחרי ארבעה חודשים כפועל חקלאי הסכימה קופת-חולים, באביב 1934, לפי בקשת הקיבוץ, למסור לי את החלפת די"ר לבובה בכפר חסידים במשך כמה חודשי חופשה בחו"ל. אנשי כפר חסידים דרשו שאגור בכפר שלהם, וכך היה. לפני בצריף של הרופאה והלכתי כל יום פעמיים קילומטר וחצי מן הכפר ליגור ובחזרה, כדי לעבוד בשני המקומות. המרפאה בכפר חסידים שכנה בצריף מרווח, לא רחוק מבית הכנסת. לפי הסדרים שהנהיגה די"ר לבובה, היתה המרפאה פתוחה למשך שעתיים בשבת בבוקר, לטיפול במקרים דחופים. אך הקירבה לבית הכנסת נוצלה, לעיתים, על ידי כמה אנשים כדי לבקש תרופה לדבר של מה בכך. לכן סגרתי את המרפאה בשבת. המגע עם אנשי כפר חסידים היה מעניין. כולם היו שומרי מצוות אדוקים מאד. מהם היו שטרום שלטו בשפה העברית, ודי מהר למדתי מהם קצת יידיש.

המרפאה ביגור שכנה בשני חדרים בצריף. עבדו בה בתיה וליזה. הציוד היה דל ומבחר התרופות היה קטן. גם אחרי שדי"ר לבובה חזרה מחופשה יכולתי להמשיך לעבוד כרופא. קופת-חולים שלחה אותי לעמק, להחליף שם רופאים. ההחלפה הראשונה היתה בתל עדשים. היה זה באביב 1935 אחרי גשמים חזקים. היה מעניין להיפגש עם הטיפוסים האלה שנראו כמו איכרים רוסיים.

לאחר מכן התרחבה פעילותי גם לעפולה, קיבוץ מרחביה וגם המושב, בלפוריה, מזרע, גניגר וכפר החורש. למקומות השונים הגעתי בעזרת ה"אמבטיה" של האופנוע של החובש בק, ולכפר החורש הגעתי בטכסי ערבי מנצרת, שהביא אותי לשם בדרך לא דרך.

... כעבור זמן לא רב גדל כפר חסידים יחד עם כפר הנוער הדתי, עד כדי כך שהושיבו רופא בישוב. לעומת זאת צרפו לטיפול את שער העמקים, שהתיישבה אז בגבעה בחרתייה, את קבוצת הנוער מגרמניה שישבה באופן זמני בקרית חרושת, את אנשי הזורע שישבו אז כאן, למעלה בהר, ואת משמר העמק. קופת-חולים העמידה לרשותי אופנוע בו הסתובבתי בסביבה שנים רבות. זמן קצר צריך הייתי לטפל גם במתיישבים הראשונים בקרית עמל. כשהתחילו המאורעות נסעתי כשאקדח בחגורת, אך לא השתמשתי בו אפילו פעם אחת. אשר לקבוצת הנוער, היתה זו קבוצת הנוער הגרמני הראשונה אותה הושיבו באופן זמני בקריית חרושת, אחרי גמר הכשרתם בעין חרוד. אחר-כך עברו לגבעות זייד, ומשם, באופן סופי, לאלונים. היה לי איתם הסכם: אם הם זקוקים לעזרתי הדחופה מחוץ לימי הביקורים הרגילים שלי, הם יניפו סדין על גג חדר האוכל, כדי שבדרכי למשמר העמק אוכל לראות אותו ולהיכנס אליהם.

במשך הזמן גדלו הישובים וצריכים היו לקבל רופאים משלהם.

אני נשארתי עם יגור ושער-העמקים, קיבוץ איתו התיידדתי ובו הרגשתי כבן-בית. בינתיים הקימו ביגור (ב-1935) צריף מרפאה גדול, "צריף הפח", שעמד מול בית האולפן של היום, ובו ששה חדרים, שניים מהם מיועדים למרפאת שיניים ומעבדת שיניים. כאחיות עבדו בתיה וליזה. השתדלתי להיות רופא כללי ממש, והתברר שההכשרה שקיבלתי בבית החולים הכללי לילדים היתה יסוד מתאים לתנאי הארץ. חוץ ממחלות פנימיות טיפולתי, כמובן, בילדים. ניהלתי "טיפת חלב", עסקתי בנגיקולוגיה ופיקוח על נשים הרות ובכיורוגיה קטנה. הכינותי לי מעבדה, וכל יום, אחרי הקבלה, ישבתי על-יד המיקרוסקופ, לעיתים עד מאוחר בלילה.

המחלות העיקריות בתקופה הזאת היו קשורות בדרכי העיכול ובאברי התנועה (שרירים, פרקים). הופיעו מקרים של טיפוס הבטן. מספר חברים סבלו משחפת, והמלריה, שהיתה כה נפוצה בעמק ודרשה בעבר קורבנות גם ביגור, טרם נעלמה. יתושי אנופלס העבירו את המחלה מאוהלי הבדווים בסביבה אלינו, והיה צורך לבדוק זם בכל מקרה של חום שמקורו בלתי ברור. הסיבה לריבוי המחלות החריפות בדרכי העיכול היתה, כמובן, המצב הסניטרי וההיגייני הגרוע, וזאת לא רק אצלנו אלא בכל הארץ. מחלה אחת שהיתה נפוצה אז מאד: הפפטיצי. התופעות היו חום גבוה, כאבי ראש, כאבים בכל הגוף וחולשה חזקה שנמשכה יותר משבועיים אחרי ירידת החום. הגורם למחלה זו היה נגיף שהועבר לאדם על-ידי זבובוני החול, זבובים קטנים שעקצו בלילה, בעיקר בידיים. המחלה נעלמה כמעט לחלוטין בשנות הארבעים, אחרי שהמציאו את הדי.די.טי.

זמן-מה היה לי גם תפקיד נוסף, להיות מוהל. בשנות השלושים ילדו חברות יגור בבית החולים בעפולה, ואחר-כך גם ב"מולדה", והוחזקו שם עד ליום השמיני, בו בוצעה הברית בבית-החולים.

אחרי שקיצרו את שהותן של היולדות בבתי החולים ביצע את ברית המילה ז"ר צייטלין מנשר, בטכס דתי מלא. במשך השנים הסתכלתי על ביצוע הניתוח הקטן, ויום אחד החלטתי לבצעו בעצמי. עשיתי יותר ממאתיים בריתות, עד שקופת-הולים העבירה אותי לתפקיד אחר מחוץ ליגור. עשיתי זאת כניתוח קטן סתם, ורק כשהיה נוכח איזה סבא גם אמרתי ברכה.

בשנות הארבעים גדלה יגור ומספר הילדים הלך ורב, וכך נוצרו תנאים שאיפשרו גם למירה לשוב לעבודה מקצועית כרופאת ילדים. היות שלא עבדה כרופאה במשך עשר שנים, הרגישה צורך לרענן את ידיעותיה ועברה, בשנת 1945, למחלקת הילדים של בית החולים בעפולה, שם עבדה במחלקה של ז"ר נסאו, רופא ילדים בעל שם עוד מגרמניה.

בסוף אותה שנה ילדה את שוקי.

הזרכת עולים חדשים בשנות החמישים

... הגיעה שנת 1948, המאורעות הקשים, הכרזת המדינה ומלחמת השחרור. היתה זו תקופת המעבר והקמת ישובי עולים חדשים בכל הארץ. עם העולים הגיעו גם רופאים מכל הארצות ומאסכולות שונות, שבחלקם לא עבדו במקצוע במשך שנים. ריכוזי העולים והישובים החדשים היו זקוקים לשרות רפואי, ולעומת המצב בשנות השלושים חסרו פתאום רופאים. באחת הישיבות של המועצה המדיצינית, בה הייתי חבר מטעם קופת-חולים, קמתי והצעתי שרופאים ותיקים ומנוסים יצאו וידריכו את הרופאים החדשים בענף המחלות הספציפיות בארץ, כמו מלריה, וגם בנוגע לנוהלי העבודה בקופת-חולים. כשהתישבתי לחשה באוזני ד"ר ברמן, מהנהלת קופת-חולים שישבה על-ידי. "זה בדיוק התפקיד שאנו רוצים להטיל עליך". וכך היה. קופת-חולים הוציאה אותי מעבודתי ביגור ועשתה אותי ל"מדריך רפואי נודד". בשנת 1949 הסתובבתי בכל הארץ, ממש מדן ועד באר שבע, והזרכתי רופאים חדשים, והפעם לא באופנוע אלא בגיפ צבאי ישן. הכרתי הרבה אנשים והכרתי היטב את הארץ. ארגנתי קורסים להשתלמות בהזרכת רופאים מקצועיים שונים. עבודתי זו נמרה כשהתמניתי ב-1950 לרופא מחוזי במחוז הגליל המערבי.

... כך נבלעתי יותר ויותר בעבודה אדמיניסטרטיבית, וזה היה סוף עבודתי הרפואית ביגור. וכשהמרפאה ביגור עברה, בשנת 1950, מצריף הפח לבנין יפה וחדש, השתתפתי בטכס הפתיחה לא כרופא מקומי אלא כרופא מחוזי. בתכנית בנין המרפאה השתתפנו גם מירה ואני. לפי הצעתי היה בין חדר הרופא הכללי לבין זה של רופאת הילדים חדר קטן למעבדה, ועל יד החדר הגדול של החובשות חדר מיוחד שנועד לכירורגיה קטנה ולבדיקות גניקולוגיות. האחות ליזה היתה זו שביצעה במשך שנים בדיקות מעבדה בחדר הקטן, והחדר על-יד חדר החובשות הפך להיות משרד.

... שנות החמישים היו שנים סוערות. בעקבות מבול העולים החדשים צצו מעברות ונוסדו התיישבויות עולים, בשלב ראשון בכפרים ערביים נטושים. היה עלינו להתגבר על מכשולים רבים, לעשות אילתורים ולמצוא כל פעם כוחות עבודה חדשים. מצב העניינים היה לעיתים מסובך מאד: עולים חדשים מארצות שונות שלא דיברו עברית, רופאים חדשים שאף הם לא ידעו עברית, ולא הכירו את הרגלי החיים ואת התרבות שהביאו איתם העולים מן הארצות השונות, כולל הרגלי מזון והיגיינה. למעשה היה חלק מעבודתי המשך הפעולה ההדרכתית. עקב התנאים הסניטריים הנוראים והרגלי ההיגיינה הרעים של הרבה עולים, התחלואה היתה גדולה. מלבד המחלות ה"רגילות" שהיו בארץ היה גם צורך להתגבר על מחלות אותן הביאו העולים מארצותיהם, כמו הגרענת והגזת, ולפעמים מחלות יותר נדירות.

... היו גם בעיות אחרות. כך למשל, הרגלי המזון השונים בהם נתקלה מרים בעבודתה כמפקחת על העבודה המונעת בקרב הילדים והנשים ההרות: בהזנת ילדים בגנים ובבתי הספר התקשו להגיש לילדים דברי חלב, שהיו מקור החלבון היחידי. הבעיה היתה בעיקר בישובים של עולים מארצות הים התיכון, כי בארצות אלו לא היו רגילים לגבינה לבנה ולדברי חלב בכלל. רק כשלמדו להוסיף לגבינה הלבנה צבע מאכל, אכלו אותה הילדים.

דוגמה אחרת: בזמן הצנע דאז, הופיעו בשוק השחור כמויות ניכרות של מרגרינה. התברר שהעולים מארצות המזרח לא היו רגילים למרגרינה אלא רק לשמן, לכן המלצנו לשנות את הרכב חלוקת המזון, ובישובים של עולים מארצות המזרח חולק שמן במקום מרגרינה. היו גם מחדלים מצד הסוכנות. באחד המקומות דרומה לחיפה נתקלתי בבעיה, שהבתים היו מוכנים לקליטת העולים אך שכחו לבנות על ידם בתי-כסא. לעומת זאת לא שמו לב לכך, שבמזרח התיכון רגילים לבתי-כסא "אוריינטליים", דהיינו, לא למושבים עליהם אפשר לשבת אלא לחורים בריצפה. כשהכינו בישוב תימני, למשל, בתי-כסא "אירופאיים", נוצרה בהם זוהמה. איומה, כי במקום לשבת על המושבים עמדו עליהם.

כאמור, עבודתי החדשה כרופא מחוזי גרמה לכך שהתרחקתי יותר ויותר מן הרפואה המעשית, אך לעומת זאת נפתח לפני השדה של בריאות הציבור, שאינה מטפלת בחולה האינדיבידואלי אלא בבעיות בריאות של האוכלוסיה כולה. במשך הזמן באתי במגע עם אנשי משרד הבריאות והם הציעו לי לצאת להשתלמות בבריאות הציבור בחוץ לארץ. בתיווכם קיבלתי מילגה מארגון הבריאות העולמי של האו"ם, ובקיץ 1953 יצאתי להכשרה בבית הספר להיגיינה ומחלות טרופיות של אוניברסיטת לונדון.

במשך החודשים שמירה ואני היינו באנגליה נשארנו שלושת ילדינו בלעדינו, אך במכתבי החביבים והרציניים של יהודה הוא הבטיח לנו שאין לנו מה לדאוג והכל בסדר. גם האינטרמצו המעניין באנגליה הגיע לסופו ובקיץ 1954 חזרנו הביתה.

מירה חזרה לעבודתה כמפקחת על העבודה המונעת במחוזות הגליל המערבי והעמק של קופת-חולים. יחד עם זה מילאה תפקיד של רופאת ילדים ביגור. היא ביצעה את העבודה הזאת לפני צאתה לעבודת חוץ. היא השלימה את הדברים ביגור אחר הצהריים, לאחר שוכה מן העבודה, בשבתות, חגים ולילות. וכל זה בהתנדבות, כי לפי תקנון קופת-חולים יגור לא היתה זכאית למשרה של רופא ילדים. מירה היתה חברה בוועדות ביגור: ועדת חינוך וועדת בריאות. כמו כן היתה פעילה בוועדת הבריאות הבין-קיבוצית.

באותם ימים, הצטרפתי אני למרכז קופת-חולים בתל אביב.

הייתי ממונה על המחלקה לבריאות הילד, וכך היה עלי לנדוד באוטו הצמוד שלי בכל הארץ, לנהל קורסים להכשרת אחיות ועוד. הבסיס היה בתל אביב והביתה הייתי בא רק בסופי השבוע. בתקופה הזאת עסקנו בפרוייקט מעניין מאד: הכנת שרות רפואי מקיף בחבל לכיש. המיוחד היה בכך שזו היתה הפעם הראשונה שעובדה תכנית התיישבות מקיפה עוד לפני העברת העולים להתיישבות בחבל לכיש. הרעיון היה יצירת קבוצות מושבי עובדים קטנים סביב מרכז מקומי בו התרכזו השרותים השונים, כולל ציוד חקלאי כבד. גם מבחינת השרות הרפואי

העקרון היה שבמושבים עצמם נמצאו רק תחנות לעבודה מונעת, טיפולים על-ידי האחיות ועזרה ראשונה, והמרפאות בהן קיבלו הרופאים את הפציינטיים היו רק במרכזים המקומיים. התכנית עובדה, כאמור, עוד לפני שהוקמו בתים לעולים החדשים, ובינתיים הוכשרו העולים במחנות מיוחדים.

אנשי הסוכנות זכרו, כנראה, את המחדלים שלהם ביחס להקמת בתי-כסא באזור חיפה, וצחקו כשראינו במקום אחד מעגל גדול של בתי-כסא עוד לפני שהקימו את הבניינים.

רופא מחוזי במשרד הבריאות

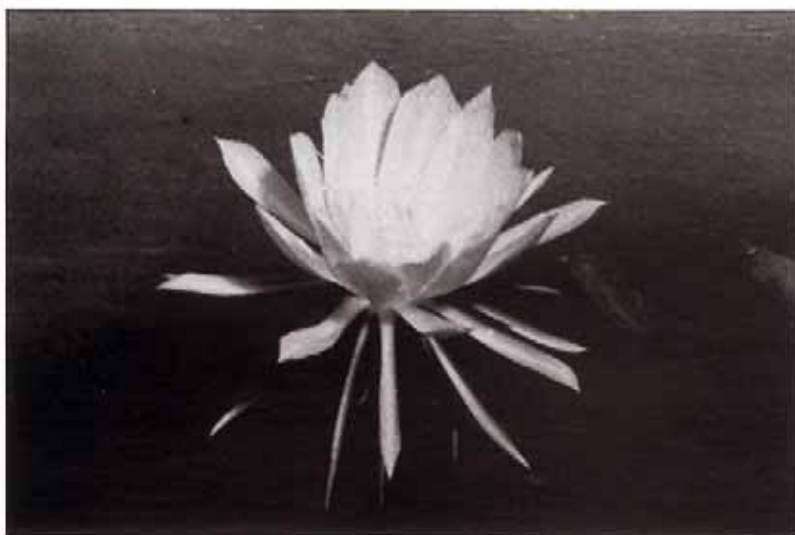
כפי שסופר לעיל, התפתח במשך הזמן קשר ביני לבין אנשי משרד הבריאות, ואחרי שהתמחיתי באופן רשמי ברפואה ציבורית הם היו מעוניינים שאצטרף אליהם. כך, בשנת 1958, נפרדתי מקופת-חולים וקיבלתי משרה כסגן מנהל שרותי ההקף במשרד הבריאות בירושלים. "שרותי ההקף" קראו לכל שרותי הבריאות הממשלתיים, מלבד בתי החולים והמוסדות הסגורים, והם כללו את העבודה המונעת לבריאות האם והילד, כל ענפי התברואה, פיקוח על מחלות מדבקות, פיקוח על טיב המים והמזון, אפדימיולוגיה ותחיקה בריאותית בכל שטח החיים האזרחיים. מובן שבמשך השבוע נמצאתי בירושלים ושוב יכולתי להיות בבית רק בסוף השבוע, פרט לאותם הימים בהם עבודתי הביאתני לצפון.

לפני שעברתי לירושלים נסענו, מירה ואני, עוד פעם לטיול בחו"ל, והפעם על חשבון השילומים מגרמניה.

בשנות החמישים קיבלנו כפיצויים סכום כסף די גדול מגרמניה. לפי חוקת הקיבוץ מסרנו את הכל ליגור והוא שימש, יחד עם השילומים של חברים אחרים יוצאי גרמניה, יסוד להקמת "יד למגינים". חלק קטן מן הסכום הוקצב לנו לאותו טיול לחו"ל.

... חזרתי לעבודתי בירושלים, בה המשכתי עד 1961, אז התפנתה משרת רופא מחוזי במחוז הצפון.

המשרד של לשכת הבריאות במחוז הצפון היה בנצרת, והמיוחד במחוז זה היה שכלל אוכלוסיה ערבית גדולה. היחס ביני לבין העובדים הערביים היה מצויין, וסימן ליחס הטוב היא העובדה, שהעובדים הערביים של לשכת המחוז הם היחידים ששומרים על הקשר איתי עד היום הזה, שנים רבות אחרי יציאתי לגימלאות. שטח מחוז הצפון הוא גדול ומשתרע ממפרץ חיפה עד קצה אצבע הגליל. העבודה דרשה הרבה נסיעות ארוכות לנפות השונות, שלכל אחת היו בעיות משלה. בטבריה, אחת הבעיות העיקריות היתה הפיקוח על טיב מי הכינרת. בעכו - הנרקומנים והסחר בסמים, בקרית שמונה טיפלנו במרכז הבריאות ובמחלקת היולדות שבו.

יותר מאוחר הצטרף גם הגולן לתחום פעולתה של לשכת הבריאות המחוזית של מחוז הצפון. בעיקר היה עלינו לארגן שרותי בריאות עבור האוכלוסייה הדרוזית, ולא פעם הצטרכתי לנסוע לקוניטרה ולמגידל שמש ולבדוק מה נעשה במרפאה שפתחנו שם.

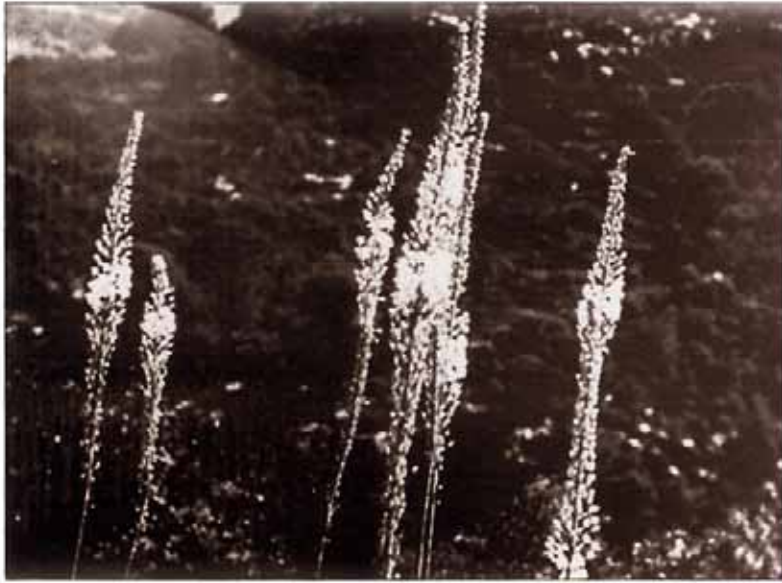
בתפקיד הרופא המחוזי עבדתי עד צאתי לגימלאות ב-1968. במסיבה צנועה שהתקיימה במשרד הבריאות, בה מסר לי השר ברזילי ספר אמנות יפה, נפרדתי באופן רשמי ממשרד הבריאות, אך המשכתי במשרה חלקית בעבודתי במ.לח - עד 1970.

מירה המשיכה בשתי המשרות שלה עד יציאתה לגימלאות בגיל 75. אז חלתה, אך המשיכה מספר שנים בעבודה בבית בלבד.

בשנת 1973 קיבלה את פרס העבודה מטעם קופת-חולים.

ובכן, שבתי הביתה. לא עסקתי עוד ברפואה, כי במשך שנים רבות כל-כך של עבודה אדמיניסטרטיבית איבדתי את הקשר עם הרפואה המעשית הקלינית, בה חלו בתקופה הזאת שינויים עצומים בהם לא הייתי מעודכן. במקום זה התמסרתי יותר לצילום ולמחלקת הצילומים בארכיון של יגור, והיה לי סוף סוף זמן רב יותר למשפחה ולציור.

מתוך "תולדות חיים"

אמא ואבא כרופאים

ההורים הגיעו ארצה בשנת 1933, כאשר אפשר היה לחוש את "משק כנפי ההסטוריה" של מלחמת העולם השנייה והקמת המדינה. טבעי היה שההורים ראו את נושא הרפואה כמשימה לאומית, וכהזדמנות אידיאלית להגשמה אישית.

לא פעם שאלתני את עצמי מהן הסיבות האמיתיות שהביאו זוג רופאים ייקים להתיישב בשנות השלושים בקיבוץ, ובמיוחד בקיבוץ של יוצאי מזרח אירופה, שלא תמיד הסתכלו בעין יפה על עולים שהגיעו ממערב אירופה עם מטען השכלתי ותרבותי שונה מהם.

זכורה לי, כילד, התקופה של ערב מלחמת השחרור, המלחמה עצמה, וקצת אחריה. לאבא יש אופנוע ואקדח, והוא מסתובב בימים ולפעמים כלילות בישובי הסביבה. בערבים היה יושב שעות ובודק במיקרוסקופ בדיקות-דם.

אגב, האקדח - אינני יודע אם הבדיחה נכונה (אבא הכחיש): לאותו אקדח היתה כמות קטנה של תחמושת ולא נעשה "ניסוי כלים". בסוף מלחמת השחרור הסתבר שהכדורים לא התאימו לאקדח.

זכורה לי התקופה שלאבא היה תפקיד של מוהל והיה נסע באופנוע, בעיקר בשבתות, לבריתות-מילה באיזור. לעיתים היינו מצטרפים אליו. אבא ציין לא פעם שהתקופה היפה בחייו כרופא היתה עד 1949, כאשר עסק בריפוי ממש ולא באירגון. בתקופה זו עסק חלק גדול של זמנו ברפואה ביגור, וכמובן שאמא היתה שותפה לו. זאת היתה תקופה של נסיון לגבש ביגור דפוסי עבודה בריאותית ונסיון להחדרת הרגלים בריאותיים לחיי היום-יום הקיבוציים. נסיונות אלו דרשו לא אחת מאבקים לא פשוטים ולא תמיד נחלו הצלחות.

המאבקים האלה דרשו הכרה באוטוריטה הרפואית של ההורים, ויצרו קונפליקט בהיותם חברי-קיבוץ שווי-ערך. המאבק שלהם לנסות לשמור על פרטיות, לפחות כמה שעות בערב ובלילה, שלא יטרידו אותם בבעיות רפואיות לא-דחופות, יצר לא אחת פגיעות אישיות.

זכור לי הפתק על דלת חדרם, שביקש מחברים לא לפנות בבעיות לא דחופות. זכורות לי בדיחות על אבא. לדוגמה: חברה פנתה אליו באמצע הארוחה בחדר האוכל, שכואבת לה הבטן והתשובה שלו היתה - שתתפשט.

יחד עם כל אלה, נדמה לי שהדפוסים הבריאותיים שנוצרו ביגור בשנים אלו ואחריהן, היו דוגמה טובה לקיבוצים רבים אחרים.

משנת 1949 ועד צאתו לפנסיה ב-1970, עסק אבא בעיקר ברפואה מונעת וציבורית, וכאדמיניסטרציה רפואית. אם כמדריך של רופאים עולים בישובים כפריים, אם כרופא מחוזי של הגליל המערבי, ואם כרופא מחוזי של הצפון במשרד הבריאות. אבא ראה בכל התפקידים האלו משימות לאומיות, והתמסר אליהם בכל מאוודו.

באופן טבעי, העבודה מחוץ לבית הרחיקה אותו מקשר עם חברי יגור, אך הוא עשה כל שביכולתו שלא לפגוע במשפחה, וגם השתתף בכל אירוע תרבותי ובאסיפות הקיבוץ.

העיסוק של אמא כרופאה היה שדה נרחב ליישום הציונות במיטבה, הן בתחום הכלל-קיבוצי והן בתחום שמחוץ לקיבוץ. לאמא היה חלק לא מבוטל בקביעת דפוסי נריאות ילדים ביגור. דפוסים שהיום אולי נראים מיושנים, אך ברמה הנמוכה של הרפואה אז הם היו הכרחיים.

הדוגמה הטובה לכך היא, אולי, האיזולטור לילדים. אמא נלחמה על העקרונות הרפואיים שלה בסמכותיות ובתקיפות, שהעמידו אותה לא פעם בקונפליקט לא פשוט עם חברים, שמעבר לשעות העבודה היו חברים. אני חושב שאמא ידעה בתבונה, ובחריצותה שלא ידעה גבול, לנתב את הקונפליקט ההכרחי שבין רפואה וחברות באותו הקיבוץ למצב שאיפשר לה לחיות כחברה, מבלי לוותר על עקרונותיה הרפואיים.

בתחום הכלל-קיבוצי אמא נרתמה ליעץ ולעזור בוועדות שונות ובטיפול בבעיות קריטייות שהתעוררו בקיבוצים אחרים, שחלקן השאירו בה צלקות.

לפני כשלוש שנים היא סיפרה לי סיפור שהתרחש בשנת 1935, והיא לא העזה לספרו שנים ארוכות. לאחר שילדה זוג תאומים שנפטרו סמוך ללידתם והשאירו בה את הצלקת הטבעית במקרים כאלה, הוזעקה לקיבוץ (שלא אנקוב בשמו) כדי לטפל בתופעה של תמותה של מספר ילדים ממחלה שלא היתה לה תרופה באותה תקופה. אמא הקימה בקיבוץ בית-חולים קטן, וריכזה בו את כל הילדים החולים.

אחרי מות ילד נוסף נעלמו כל המטפלות שסייעו לאמא והסתגרו בחדריהן. אמא עברה מחדר לחדר ודרשה מהבחורות לחזור לעבודה על מנת להציל את יתר הילדים, והתשובה שקיבלה היתה: לך אין ילדים ולכן את דורשת מאיתנו. אמא בלעה בכאב את הדברים אך לא ויתרה.

זאת אולי דוגמה ללא מעט כאבים שהיו לה, והיא ידעה לבלוע ולהפנים אותם באומץ, ולהמשיך, תוך גילוי רגישות רבה לצד מנהיגות רפואית.

גולת הכותרת לעבודתה כרופאה היתה, אולי, תקופת היותה אחראית על תחנות "טיפת חלב" באיזור הצפון, מטעם קופת חולים, בתקופה שאחרי מלחמת השחרור. אז נקלטו המוני עולים חדשים, בעיקר מארצות המזרח, במעברות, כמושבנים ובעיירות פיתוח. אמא השקיעה את כל-כולה בעבודת הדרכה וניהול של תחנות אלו, וזאת לצד עבודתה כרופאת הילדים ביגור. היא עשתה שעות רבות בנסיעות באוטובוסים ובגייפים, שהביאו אותה לכל אותם מקומות שהדרכים אליהם היו משובשות.

היה לה המון סיפוק מעבודתה זו, והיא דיברה עליה רבות גם אחרי שסיימה את העבודה ויצאה לפנסיה.

בין גדרות התיל

(מרשימותיו של עצור "השבת השחורה" ביגור, 29 ביוני 1946)

ג' ל מ ה

... הולכיכונני, והנה אני עצור באחד החדרים של בית הספר. "אסור אתה", גער בי "ידידי", רופא-הצבא האנגלי, שאסר אותי וסילק את הגברים שבין חולי אחר שהם הורדו פעם נוספת מהמכוננית, נערכו בשורה כפושעים וצולמו, דמויות חיוורות, עלובות.

לבדי אני בחדר. חלפו שלושה ימים מלאי מהומה, מלאי רעש... צלצולי אזעקה בבוקר השכם, משא ומתן, פלישתם של החיילים, תיגרות ידיים זועמות בכל הפינות, פצועים, מוכי-הלם, גאז מדמיע, צליל השמשות המתנפצות בחדר האוכל... כל הגברים כבר שולחו, ועתה: חיפוש בבתים, הנשק שנתגלה - - - התייעצויות דחופות, בשורות-איוב מכל הקצוות - - - שוב נתגלה נשק - - - אין חלב לתינוקות! - - - מאתמול בערב לא נחלבו הפרות והן גועות ומשתוללות בחצרותיהן - - - אין מים או שהם ניתנים במשורה - - - החשמל נפסק...

ריצת הלון ושוב אל הקצינים: הם משיבים במשיכת כתף. שינה, הס מלהזכיר. כל הצוות הרפואי שוכב בליה במרפאה, על שמיכות ודרגשים. - - - לבסוף, הפקודה לפנות את בתי הילדים. התייעצות: האם להתנגד? האם לסרב, ולהניח לחיילים להוציא את התינוקות? לא! - - - קן! - - - לא!

בתוך כל אלה - מאסרי.

... גילמה! גדר עגולה של תיל דוקרני, כעשרים מטרים קוטר, ובאמצעה אוהל של רשת ירקרקת, המכהה מעט את קרני החמה ומחדירה את האוויר...
... מעבר לגדר התיל ניצבים שלושה חיילים וטומיגאן בידיהם. כפי הנראה הנני אסיר מסוכן ביותר...

תא המאסר בו נמצאנו, נוח, ניסן, יהודה ואני, גדול היה, וכלל למעשה תא גדול, תא קטן, מקום רחצה ובית-כסא, ולכל תא דלת של סורגי-ברזל כבדים. הפתחים נמוכים היו, ובימים הראשונים נחבלתי בראשי כמה פעמים בעברי בהם.

עצירים אנו, כפופים לתקנות המחמירות של תחנת-משטרה. אלא שגם זו צורת חיים, ודוקא צורת-חיים הכובשת אותנו במידה גוברת והולכת. אין לומר כי אנו שוכחים את העולם החיצון, בו אנו מדברים כל היום ולבנו מלא דאגה: עד מתי ימשך כל זה? כיצד יתגברו אנשינו על הכול, שם בחוץ?

כיצד יעמדו במאבק? חששנו כי האנגלים מבקשים לפנות את בתי הילדים כדי לפוצץ את כל הנמצא בסמוך לכרם. ארבעתנו - חברי יגור האסורים - הגענו לכלל דעה קטלנית: זה קיצו של משק יגור. לאחר מכן נתגלה כי חששותינו מופרזים היו.

אנו מאריכים בשיחה על המדיניות שלנו, מדיניות העולם, ענייני משק. ושוב ושוב:

יגור, יגור, יגור! אולם יחסי המידות, הפרספקטיביות, משתנים. העולם החיצון מצטמצם אי-כה, דחוק מבחינה פרספקטיבית לירכתיים, או שמוטב לומר: הוא מפסיד את ממשותו בדרך כלשהי. הממשות שלנו היא התא, אותן עשרים וארבע שעות יומיות על פעילותיהן, הקבועות ושאינן קבועות...

ר פ י ח

ארבע וחצי שעות נמשך המסע. הנסיעה קשה במיוחד.
לפי עוצמת המשמר שהופקד עלינו, היינו ודאי פושעי-מדינה חשובים.
נתפסתי לדכאון. מה גדולה הארץ ומה קטן הסקטור היהודי בהשוואה למישורים הערביים
הנרחבים, כאן בדרום. שיוויתי בנפשי את הרושם של נוכרי שיעבור בדרך בה עברתי אני: ארץ
ערבית לחלוטין. מה ושם רמו של ישוב יהודי. כפרים ערביים שלווים, שהרואה אותם יכול לתאר
לעצמו, כי לפני מאה שנה נראו בדיוק כך. הכול נושם שלווה, פאסיביות. מבחינה אסתטית כל
כפר הוא שלמות אחת ומשובץ הוא מבחינה הרמונית בנוף.
... הגענו לרפיח מהר משציפינו... הובאנו אל ה"בלוק" שלנו, שלמרבה השמחה נמצאים בו רוב
חברי יגור. הנה הם עומדים וקורצים לנו, מרוצים, לבושים מכנסיים קצרים, שזופים עד חום...
השמחה גדולה, הודית. לאחר שבועיים של בידוד, מאושרים אנו לשוב ולהימצא בחברת אנשינו.
... בשבע בערב, לאחר הארוחה, הוצבו כל המזונות, כל המלאי, בחצר.
בשמונה פחות חמש דקות יצאו הכל החוצה. "מיפקד, דום!" הכל עומדים שותקים. מעבר לגדר,
במגדל השמירה, עומדים הזקיפים והטומיגאן בידיהם. גם שם, בעברו האחר של המחנה, ניצב
דום מיפקד החברים. והנה, ללא כל אות, שרים הכל את "התקווה", בקצב אחיד. פקודה קצרה.
המיפקד תם. אנו חוזרים אל הבלוק.
יושבים אנו בצוותא, לאור מנורות הנפט - אין כאן תאורת חשמל - ומשוחחים.
יהודה ואני נותנים דין וחשבון מפורט על חוויותינו. אחר כך - לישון.
לאחר השעה שמונה בערב אסורה עלינו היציאה מהבלוק. רק עד השעה עשר מותר לצאת אל
בית הכסא. אולם רק אחד-אחד, והיוצא חייב לשאת פנס. כל היוצא לאחר מכן - יירה.
שנתי ערבה. הקרירות נפלאה.
נפתח היום הראשון של שביתת הרעב.
המחנה הכריז על שביתת-רעב כמחאה על הקצב האיטי של השחרור. אתמול שוחררו עשרים
איש מתוך 1600, והיום לא שוחרר אף לא אחד.
רוחם של החברים טובה. עדיין אין מרגישים ברעב. לא ארוחת בוקר, לא צהריים. נתבטלה
חלוקת היום. הכל חשים מעין חירות, ומשתרכים להם בין הזמנים.
החברים שוכבים, או יושבים אל השולחנות ומשחקים בדומינו. אנשים משחקים כאן בדומינו
שעות על שעות. שני סוגי דומינו לנו, לפשוטי-עם ול"בעלי-שכל". אני משחק בסוג הפשוט, אחר
כך אני שוכב באוהל וקורא.
הגיעה שעת הצהריים. להכעיס הכינו היום האנגלים ארוחה מצויינת. האוכל נשאר בחוץ, באור
החמה, והוא הולך ונשחח. אין איש מעיף מבט לשם.

ל ט ר ו ן

היום מלאו שלושה שבועות לשיבתנו בלטרון.

לטרון דומה לאי. אמנם המחנה שוכן ביבשה, ומראהו יפה בפתח העמק - עמק אילון העתיק - המוליך בין הרי יהודה אל ירושלים. מדי ערב אנו מתלהבים מחדש, בשעת טיולנו ב"גבעת המצביאים", ועינינו נשואות אל ההרים שברקע, העוטים את מיגווני-הערב של כתום רווי - הצייר יאלץ להוסיף קצת כארמין בתערובת - עד כחול-סגול כהוי. בנוף הקדמי נישאים תילים חומי-אוכר, שסועים על-ידי פס-יער ירוק, ובאמצע - גג האדום של מינור. ברגע זה עדיין

מצויים במישור שטחים ירוקים - דורה - אולם עד מהרה יהיו גם הם חומים ואפורים ככל השאר.

... אין דין ואין דיין ואין ערעור. הסי.אי.די הכל-יכולה קובעת דברים בשרירות-לב, ללא נימוק ברור.

הם מכנים זאת "מעצר אדמיניסטרטיבי". שרירותית וחסרת-הגיון באותה מידה היא גם שיטת המעצר עצמה. אנשים "נחשדים" מסיבה כלשהי, ועל כן הם נעצרים. מדוע הם חשודים? הסיבות נואלות לחלוטין: מפני שהאחד הוא בעל פרצוף המתאים לטרוריסט, מפני ששמו דומה לשם מסויים ברשימה השחורה, מפני שעבר במקרה במקום שנערך בו מצוד, מפני שהצביע על דירתו של אדם חשוב שעמד להיאסר, וצורף גם הוא לאסורים...

יכול אדם להיות עצור שנה בלי לדעת על שום מה. אי אפשר גם לתבוע את הסי.אי.די לדין, או לתבוע ממנה פיצויים. הם ישיבו: האיש היה חשוד בעינינו. די בכך.

בימים הראשונים עדיין אתה מייגע את מוחך: מה בכוחי לעשות כדי לצאת מכאן, כדי להוכיח כי הכל בטעות יסודו. אבל עד מהרה אתה נוכח, כי אין כל תכלית בכך. אדם נעשה אדיש, פטליסטי, חי את יומו החולף, הופך להיות אחד בהמון האפור. המתיחות עולה ביום בו עומד אדם להשתחרר לפי צו-המאסר. הוא מקווה לצאת, אך אינו משלה את עצמו. הסיכוי להמשיך במעצר גדול יותר. וכך מקבל אדם את בשורת-ההארכה של מעצרו בשוויון-נפש, כמעט בהרגשת רווחה, על שחלפה המתיחות. שוב הוא יודע את חשבון עולמו.

וזה ההבדל בין לטרון לרפיח. ברפיח יושב אדם ומצפה לקריאה. הוא מחכה.

כאן אין איש מחכה. באחד הימים תצא. מתי? אינשאללה.

קיבוצניקים בבית הסוהר

אנשי גבעת חיים הקדימונו בלטרון בשבועיים, ומתחילים עתה ללמדנו את סודות המחנה. ובכן, ראשית-כל, להווי ידוע לכם, כי כאן השלטון בידינו. לשוטרים אין מה להגיד - כך הם מתפארים. עתה הם מספרים לנו את הסיפור המופלא על היום בו הובאו חברי הקיבוצים לכאן. אנשי המשמר ביקשו לערוך ספירה והופיעו במספר רב, חמושים טומיגאנים ונשק אחר. הענין לא מצא-חן בעיני הבחורים והם חיבלו במאמצי השוטרים. שעה וחצי הזיעו החיילים, קיללו, ולא עלה בידיהם לערוך את הכנופיה המשתוללת ברביעיות, כדי לספרם. בלי הרף נתערבבו הטורים והמספר השתנה. ניסו להציב שני סמלים והכל עברו ביניהם, להיפקד. אלא שהנספרים שבו והצטרפו אל העומדים להיספר, ונספרו בשניה. גם דרך זו לא צלחה. בחמת-זעם נאלצו החיילים לוותר על הספירה.

אך הניחו החיילים למלאכה נשמעה שריקה חדה. אחד המפקדים של אנשינו קרא לתרגילי התעמלות. מחייכים נערכו כל הבחורים בסדר נאה, התיישרו, הזדקפו ופתחו בתרגילי-התעמלות למופת. הם סיפרו לנו, כי למראה החזיון כמעט שפקעה מרירותם של אנשי המשמר. אלא שהתחכמו וביקשו לנצל את התרגילים לספירה. הבחורים עמדו על כך, שינו מבנה ושוב סוכלה הספירה. למחרת נקראו נציגים אל המייגור ושאלו לפשר המעשה. הם השיבו, כי אין אנו רוצים לראות אנשים חמושים במחנה. מאז היו אנשי המשמר מגיעים למיפקד ללא-נשק, והכל נערך כשורה. מעתה ידעו השוטרים מי עומד כאן לפנייהם והניחו לבחורים לנפשם.

משה שרתוק

בין העצורים הנכבדים מן ההנהגה הציונית נמצא גם משה שרתוק. כל היום הוא יושב בחדרו ועובד. למעשה הוא עובד תמיד, בכל השעות שאינו אוכל או יורד למחנה להרצות... מדהימה רב-גוניותו של משה שרתוק. הוא לימד קורס מצויין של דקדוק עברי, ורק על שום לשונו בלבד עונג הוא להאזין לו. משה פתח גם בסדרת-הרצאות על התפתחות המדיניות הציונית. הוא מלמד ערבית וגם מדבר ערבית כמו עברית. משה מספר מעשיות מימי מלחמת העולם הראשונה, כשהיה קצין תורכי ושימש מתורגמן לאלוף-משנה גרמני.

הוא מספר והתמונות מתייצבות לעיניך, פלאסטיות, ססגוניות, חריפות ובדוחות. הוא מספר על השתוממותו של אותו קצין גרמני למראה הסגן היהודי הצעיר, המדבר עימו גרמנית, עם התורכים תורכית, עם הקצינים הבולגרים - רוסית, בסוריה - ערבית וצרפתית, ובפלשתינה - אנגלית ועברית.

ערב אחד הופיע משה, מלווה בחיובינו, כמנצח על מקהלה. אנו גאים מאד במשה. בעיני הוא נראה כדוגמה משמחת של מנהיג דמוקרטי באמת: פיקח, מוכשר, בעל כושר-עבודה בלתי-נלאה, אהוב על הכול, וללא שמץ של עליונות או גאווה.

המוסיקה גברה על הפוליטיקה

עד היכן מגיע פירוד הלבבות בין האקטיביסטים מן הימין לבינינו ראינו בהזדמנות אחרת, במאבק על ההמנון. מה אירע? כבכל ימי תמוז נערכה גם הפעם עצרת הרצל. גרינבוים נאם, הושמעו כמה שירים, ולבסוף שרנו כולנו "התקוה" ו"תחזקנה".

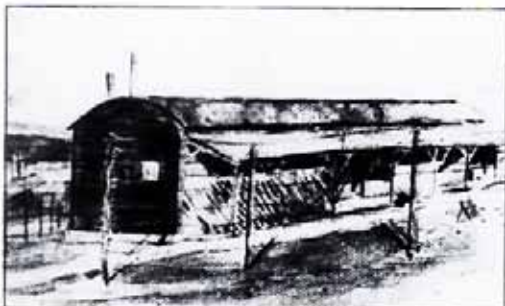
כשחזרנו לצריף - היה זה הצריף של גבעת חיים - שמענו צווחות זועמות: "מה, באסיפה בה משתתפים מלבד הקיבוצניקים גם חברי תנועות אחרות, הם מעיזים לשיר מלבד "התקווה" גם את "תחזקנה"? איזה עלבון! איזו פגיעה! אם יקרה הדבר עוד פעם אחת, יקומו הם - שבעה בחורים בני 16-20 - וייצאו, לאות מחאה, את המקום!"

ממש נתבלבלתי. האם זקן אני מכדי להבין את הדבר, או שאיני יודע מה מתרחש כאן?! ואכן לא ידעתי עד עתה כי "תחזקנה" נחשב להמנון השמאל. ואפילו כן הדבר, שירו של ביאליק, שנעימתו יפה ומקורית מנעימת "התקווה", האם הגיעה ההסתה עד כדי כך, שבחור בורח כשטן מפני הצלב כשאוזניו שומעות המנון, אשר את תוכנו יקבל גם איש הימין הקיצוני?

וכל המעשים האלה כאן, בלטרון, ובזמן הזה? ענין זה הביאני לידי הרהורים כבדים. בערב הזה לא ידע הצריף מנוחה, עד ששליף פראנטו את הצילו וניגן לנו בטרם שינה. כן, הצילו של פראנטו כאן. הכלי הובא אליו מגבעת חיים. סופר לנו כי האנגלים היו מלאים חשד. כשהובא הארגז הגדול עמדו סביבו, פתחוהו בזהירות רבה, ונשמו לרווחה כשמצאו במקום מכונת-תופת כלי-נגינה.

בערב, כשכבה האור והכל שוככים במיטותיהם, ורק פנסי הגדרות עודם מאירים, ואורו המסנוור של הזרקור מבזיק מזמן לזמן, נשמעים הקולות מכל העברים: "פראנטו-ו-ו! לנגן!" ופראנטו קם. אין איש רואה אותו, רק שומעים את סילוק הנרתיק ואת הכיוון של הכלי. עתה הוא מנגן שירים, קטעים מאופרות מוכרות, קטעים מקורלי ועד גריג. נעים לשמוע את הנגינה בלילה. נגינתו נקיה ורכה וצלילו של הצילו חם, אינסופי. לסיים הוא מנגן שיר-ערש. וכך אנו נרדמים.

ע ר ב רא ש ה ש נ ה

ראש השנה בלטרון. הימים האחרונים היו כמכושפים. המחנה הומה פעילות רבה ודברים מתרחשים. מגיעות משאיות, עמוסות משלוחי-אהבה. סבורני, כי מעטים היו אלה שלא קיבלו דבר.

בחדרנו חנות ממש. עוגות, יין, דברי-מתיקה, ספרים, סיגריות ופרחים. לקראת הערב המחנה לבש חג, ושמר על חגיגותו שלושה ימים. הכול לבשו בגדי-חג, מתהלכים בקבוצות קטנות, מבקרים איש אצל רעהו ומאחלים זה לזה שנה-טובה, וראשית כל: שחרור. האיחולים יוצאים מהלב.

בא ערב. השמיים עטו זהב. נשתרר הלך-נפש מופלא, מוקסם. חג היום! גדרות התיל ומגדלי-השמירה אינם קיימים. לנו המחנה. האווירה מזכירה את העיירה היהודית. מחצית יושבי המחנה בבית הכנסת. בשעה מאוחרת זורם הקהל משם הביתה, בפנים שמחות ועליזות.

הכל יושבים בצוותא בסעודת-הערב. שולחנות ערוכים בצריף 6. פרחים, בקבוקי-יין.

משה מקדש על היין.

שרים. מנדולינה נאנחת. מפוחית-פה מייבבת מעשה-אמנות (האופנה האחרונה: כל המרבה בקטמולו הרי זה משובח).

ואחר-כך: הורה. הכול רוקדים הורה. משה, דוד הכהן, רמוז, שטנר. אחר-כך פולקה מיוחדת לדוד הכהן. הוא מתבדח עד כלות-הכוח, ואכן צחקו להתפקע. במצב-רוח מרומם נפרדנו בשעת-ערב מאוחרת.

בדרך הביתה עברנו על פני צריף שכן, צריף של הימין הקיצוני. גם בו רקדו הורה.

פתאום אמר משה אל דוד: "בוא! ניכנס!" ואכן, הוא ודוד רקדו הורה עם "הצד שכנגד".

האנשים בצריף היו נלהבים. שתי דקות. די בכך. "שנה טובה!".

שתי דקות אלו השיגו אולי יותר מפעולה שלמה ונאומים ממושכים.

--- וכבר יומיים חג. אין הקסם פג. חג בכול. נזכר אני בשיר: "בליל השבת, כל יהודי מלך".

... לאחר סעודת הערב נערכה עוד מסיבה אצל הרביזיוניסטים. שופמן הזמין את כל חברי הסוכנות ונציגים מכל צריף. האווירה לבבית. יין, מאפה, שירים. וגם נאומים.

הכל, ללא יוצא מן הכלל, מציינים את ההתקרבות האנושית הגדולה שחלה בלטרון, בין אנשי הזרמים הפוליטיים השונים; כן הדגישו את התקווה ואת הצורך, כי גם לאחר מכן, מחוץ ללטרון, תיווצר חזית משותפת.

אכזבה

דומה הדבר, כי עדיין אני תמים מדי בעניינים פוליטיים. הבוקר שמעתי מפי אנשים, שהשתתפו אתמול במסיבה של אנשי הימין, דברי ביקורת חריפים וביטויים של התמרמרות.

עתה מבין אני, כי במחנה שלנו אין הלכי-רוח של פיוס, כפי שהיה נדמה למראית-עין. כן, רק עתה אני מבין את דרך הביטוי הזהירה של משה שרתוק, אשר הרבה לדבר - ראוי להדגיש זאת - על המפריד בינינו מאשר על החזית המאוחדת, ומדוע היו דבריו כה בלתי-מחייבים ובלתי-מבטיחים דבר. כן מבין אני עכשיו מדוע הדגיש כי הוא מדבר כאיש פרטי, מאחר שההנהגה הפוליטית המעשית נתונה כיום בידיים אחרות.

מבין אני, מבין אני, ושמחתי התמה מאמש הצטננה הרבה. ושוב אני רואה כי איני מתאים לפוליטיקה ולכל האווירה הזאת של אי-אימון הדדי. תמים אני מדי.

שוב עולה בי אותה הרגשה עגומה, שליוותה אותי בשנים האחרונות, בראותי כי אין אנו יודעים להתגבר על הפירוד העלוב אפילו ברגעי סכנה איומה. הרי זו ירושה, המתלווה אלינו זה אלפיים שנה.

ימים אחדים לאחר ראש-השנה שוחררתי.

ח ב ר י ק י ב ו ץ

*

מיד אחרי שמירה ואני הגענו ארצה נוצר קשר בינינו לבין הקיבוצים. אנציו סירני היה חבר גבעת ברנר, ולדעתו חשוב היה שרופאים יילכו דווקא לקיבוץ גדול. הציעו לנו שלושה קיבוצים: עין חרוד, גבעת ברנר ויגור. בחרנו ביגור כי שמענו שלא מזמן מצאו שם מים ולכן הקיבוץ יתפתח מהר.

המזכיר שקיבל את פנינו בסבר פנים נעימות היה ישראל אידלסון. הסתובבנו במחנה: נוף יפה לרגלי הכרמל, אדמה סלעית ומלאה אבנים, שני בתים לילדים, היתר צריפים והרבה אוהלים. פה ושם ברזי מים מעל חביות מלאות אבנים, וגם צריפונים קטנטנים עם חור בריצפה, זאת אומרת בתי-כסא שדה, חדר אוכל ומטבח בצריף גדול ובתוכו שולחנות ארוכים ועל ידם ספסלים.

באשנב בין חדר האוכל למטבח עמדו דוד למים חמים, תמצית תה והרבה קוביות סוכר. חשמל אין.

תאורה על-ידי מנורות נפט. מקלחת כללית בצריף, לגברים לחוד ולנשים לחוד. מים חמים אין, גם בחורף.

במחנה אין עצים, אין דשא, אין שבילים סלולים, באביב פרחי-בר בכל המחנה. לרגלי ההר ומעבר לוואדי הכל פראי, שיחים וקוצים. בחדר האוכל סכין אחד לכל שולחן, אוכל דל, מעט בשר, את החסר ממלאים בלחם. סבון, סכיני גילוח, משחת שיניים, סיגריות וגפרורים, מחלקים בצמצום ב"אספקה קטנה".

החברים גרים באוהלים או בצריפים, חמש-שש מיטות בכל חדר, נשים וגברים באותו חדר. ישנים על מזרונני-קש או עלי-תירס, שכל אחד צריך למלא בעצמו. לצרכים הולכים לבית-כסא שדה. קסטלר כתב פעם בספר על ארץ ישראל שכותבים הרבה על גיבורי מלחמה, אך אף אחד לא כתב על הקיבוצניק שחולה בשלשול ועליו לרוץ בליל גשם לבית כסא למרחק של 50 מטר. מתרחצים על-יד הברזים בחוף גם בחורף. אותנו הכניסו בראשונה לאוהל קרוע, יחד עם עוד חבר (זלמן שאר). כמה לילות ישנו במיטה של שומר הלילה, אחר-כך נתנו למירה מקום בצריף יחד עם חמישה גברים. אותי הכניסו כ"פרימוס" לחדר של משפחת קרן-צבי (המושג "פרימוס" בא מן האימרה: "מה צריך בן-אדם: מיטה, שולחן ופרימוס"). פרוש הדבר שהפרימוס היה השלישי בחדר המשפחה. אך בלילה ברחא מירה מן הפשפשים בצריף והצטרפה אלי. בשלב הבא העבירו אותנו לחדר גדול מעל מחסן בו עמדו עשר מיטות, וכמעט אין מירווח ביניהן. גרנו שם עם בחורים ובחורות, עולים מגרמניה כמונו. האווירה היתה עליזה וצחקנו הרבה. התיידדנו איתם מהר.

אחרי הלינה המשותפת הזאת התמזל מזלנו: מירה ואני קיבלנו דירה לחוד, לשנינו בלבד. יגור קנתה בנמל חיפה ליפט בגודל 2 x 5 מטר, שהיה ארגז גדול להעברת רהיטים. העמידו אותו במקום בו עומדת כיום המרפאה. פתחו בו דלת ושני חלונות וכיסו אותו מלמעלה. יכולנו להיכנס לדירה החדשה רק אחרי שכיסו את הגג בפח גלי. הסתדרנו. ערי גלס עשה לנו כוננית ספרים, תלינו וילונות ולמדנו שמפחי נפט ריקים אפשר לעשות שולחן וכסא. הצלחנו להחזיק את ה"וילה" שלנו נקיה מפשפשים על-ידי כך שריססנו כל יום בנפט בכל החריצים. נהנינו מה"פרטיות" שלנו. רק שהיה חם בה מאד בקיץ הלוהט. מפליא כמה אנשים יכולים להכנס לליפט כזה, כי בכל ליל-שבת התאספו אצלנו החבריה מגרמניה, לעשות שמח.

קליטתנו בחברה הכללית היתה די מהירה, ואחרי שנתקבלנו באסיפה כללית כחברים אמר לי פעם מרדכי בנארי, שעלי להימצא בלילה במקום מסויים, ואז הוביל אותי ועוד כמה חברים בסתר למתבן, הוציא שם חבילת קש והכניס אותנו דרך החור הקטן לאיזה חלל ריק שבו כמה רובים ישנים. הודרכנו בשימוש ברובים. כך הוכנסתי די מוקדם בסודות ההגנה. הייתי גאה מאד. בליפט גרנו שנה וחצי. היה נחמד לצאת בבוקר ולראות לפני הדלת רקפות וכלניות צומחות בין האבנים. בלילה שמענו את יללות התנים שנכנסו אפילו לתוך המחנה, את קול החלילים של רועי הצאן הערביים בסביבה ואת הצלצול המלוודי של הפעמונים הקטנים בצווארי העיזים השחורות.

בליפט היה נעים באביב, חם מאד בקיץ, בלתי נסבל בחמסין וקר מאד בחורף הגשום.

למדנו עברית. בשפה המדוברת התקדמנו, איכשהו. הסתדרנו די טוב כי רוב החברים דיברו יידיש והבינו גרמנית, אך עבר זמן רב עד שיכולנו לקרוא עיתון וזמן רב עוד יותר עד שהתחלנו לקרוא ספר עברי. התחלנו לעבוד. לפי שעה לא היתה שום אפשרות לעבוד כרופאים. ביגור ובכפר חסידים עבדה די"ר לבובה, רופאה שדברה במבטא רוסי מובהק. אישה נמוכה, גברית אך עם לב זהב. במשך ארבעה חודשים עבדתי בחקלאות. עוד זכורה לי עבודתי הראשונה בהדרכת צבי שאר: לעשות "צלחות" סביב עצי ההדר בחלקת פרדס קטנה מעבר לכביש. אחר-כך סיקול בשטח מעבר לוואדי, שהיה מיועד לכרם, חפירת בורות לנטיעת גפנים ולבסוף נטיעת שתילי גפן. הכרם הזה היה קיים כמה שנים ופינה אחר-כך מקום לבנייני בית הספר. הרגשתי מצויין כפועל חקלאי. הייתי בכושר פיסי טוב ולא היו לי דאגות. התרגלנו מהר לתנאים הפרימיטיביים.

קן משפחתי קטן וחמים

... הגיעה שנת 1956 ומלחמת קדש. בנו יהודה היה חייל. מ"כ. אני עוד זוכר איך נסענו להרי אפרים כדי להיפגש איתו לפני שיצא לחזית. ואני עוד זוכר איך הבטיח לנו בטון שקט שהכל יהיה בסדר. הוא השתתף בקרב על חאן יונס ושב הביתה בריא ושלם. והגיעה שנת 1957 ואז קרה האסון: יהודה נהרג בתפקיד צבאי בתאונת דרכים. היה זה ב- 12 בפברואר, י"א באדר. ישבתי בדרום הארץ באיזו פגישה בין-מוסדית ופתאום טלפנו שעלי לשוב הביתה תיכף ומיד. בלב מנבא רעות נסעתי במהירות הביתה. מירה נפלה לזרועותי ואמרה בבכי: "אלוהים נתן לנו מתנה ולקח אותה". הכאב היה גדול. יאיר סגר את עצמו בחדר, ושוקה, שהיה אהוב כל-כך על יהודה, היה סגור ונשאר סגור. אך עם כל הכאב החיים צריכים להימשך. מירה חזרה לעבודתה ואני לתפקידי בתל אביב.

מתוך "תולדות חיים"

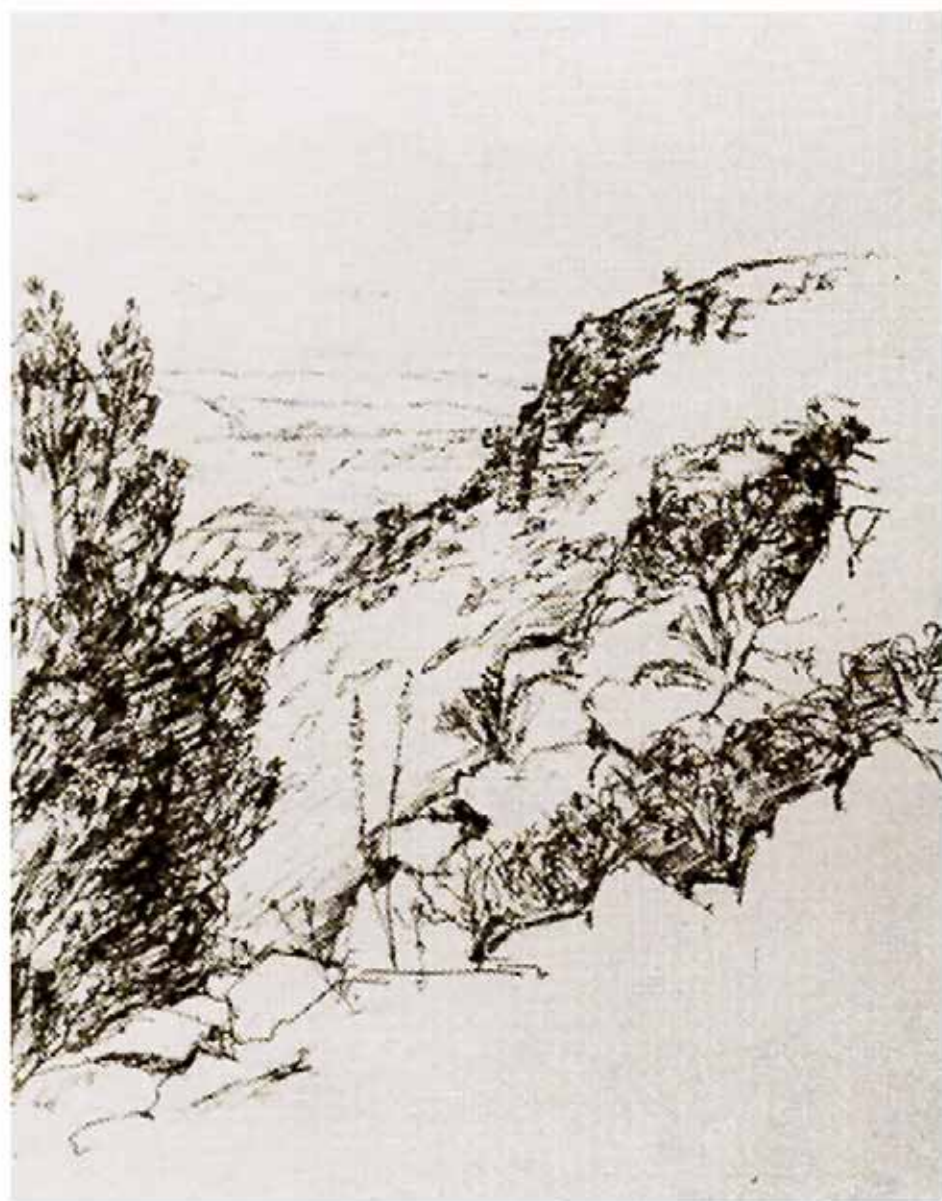
מסורת משפחתית של שנים היתה להתאסף כל המשפחה בדירתם של ההורים ביום שישי בערב, כאשר אבא היה מכין קפה טוב ואמא היתה מוציאה את הדברים הטובים ביותר שלה, שהיו ארוזים בכל מיני קופסאות בארון המטבח. ערב של מפגש משפחתי נעים, שהמשיך גם כאשר גרו ההורים בבית אחוה. אתמול היה יום שישי ושוקי שאל את יובל הקטן: 'נו, לאן הולכים?' והתשובה היתה אוטומטית - לסבא. ולאחר מחשבה של שניה: אני לא יודע...

כן, זה סימן שעברה תקופה והלך הדור. אמא ואבא מסמלים בשבילנו, ואולי לא רק בשבילנו, את הדוגמה הנפלאה של אנשים שונים שחיו יחד הרבה שנים בחום, באהבה, בכבוד הדדי, בנכונות לוותר ולהעניק. דוגמה של אנשי קיבוץ מאד איכפתיים, שבחרו לוותר על חיים אחרים ולחיות חיים עשירים בפשטות הליכות. לא פעם אני נקלע לויכוח על מידת החשיבות של הישוב הרב-דורי ותפקיד המשפחה המורחבת בו. וכל פעם אני מסתכל על המשפחה המורחבת שלנו ואומר לעצמי ולאחרים, שאחד הדברים הנפלאים שקיבוץ יכול להעניק, זאת ההזדמנות לחיות כמשפחה מורחבת, היודעת לתמוך ולהיות מעורבת ולהעניק חיים שלמים בכל גיל, מבלי להיכנס לנשמה.

בשביל לבנות משפחה צריך הרבה אהבה והרבה תבונה, וכאלה היו להורים שלנו, והם ידעו להעניק אותן. בבית ההורים היתה אמא האדם הדומיננטי ואבא עזר כנגדה ונכון לעשות מה שתבקש. אבא ביסודו היה אדם טוב ובעל לב רחב, שהיה מוכן לעשות הכל למען אחרים וביד רחבה.

נוח לכעוס ולהרגע מיד. היה אדם מתעניין וחרד לכל אירוע שהיה במשק או בחוץ. יחד עם זאת היה שקוע כל כולו בעבודתו. הוא היה אדם סגור ומתקשה ליצור קשר בלתי אמצעי עם אחרים, למרות שרצה זאת מאד. אהב לשמוע ולספר בדיחות, ואולי זאת היתה דרכו להתקשר לאנשים. לא זכור לי שהיתה לי ולו שיחת נפש אחת עם אבא, למרות שאני יודע שהוא מאד רצה. כאשר נפל אחי יהודה ז"ל, התכנסו ההורים פנימה מבלי להוציא את כאבם הגדול החוצה. לא שאלו ולא חקרו איך זה קרה. לא עסקו ולא ראו את נושא ההנצחה הכללי כדבר חשוב, והמשיכו הלאה בעבודתם ובשמירת משפחתם. אבא היה אדם מוכשר, הן בדברים של רוח והן במעשי ידיו. הוא אהב מוסיקה. בנעוריו ניגן על פסנתר וגיטרה, שמר על מסורת של נסיעה לקונצרטים למנויים, תמיד בלבוש אלגנטי - עם עניבה - כפי שחשב שמעמד הקונצרט מחייב, דבר שנראה לי, כילד, לא מתאים לחבר קיבוץ. אבא אהב לצייר, למרות שאף פעם לא למד. בעיקר אהב לצייר נופים. זכורות לי נסיעות-ציור עם ערי גל במכונית (שעליה היתה גאוותי כילד) למקומות שונים. מתיישבים על כסאות מתקפלים של שלוש רגלים, מוציאים כן ציור ומציירים שעות. אבא אהב לצלם ולפתח תמונות, וגם לבשל - תחומים שעזרו לו מאד עם צאתו לפנסיה. ההורים, שניהם היו אנשים מאד צנועים, אולי עד כדי קיצוניות. הנושא החומרי תפס מקום קטן בחייהם ובכל הקשור אליהם, אך היו מוכנים לתת הכל וביד רחבה בכל הקשור לבנים ולנכדים.

השנים האחרונות

הרהורים של איש זקן

קטעי יומן (תורגמו מגרמנית) .

12.9.85

מדוע עלי לכתוב? לעיתים רחוקות אינני יכול להתבטא נכון. חסרות לי מלים, אפילו השכיחות ביותר, ובעיקר - חסרים לי שמות. אני נזכר בשמות אחרי זמן מה, אבל ברגע שאני זקוק להם - אינם. הסיבה שיותר קל לי בכתובה היא, שזה הולך יותר לאט מאשר הדיבור, וכשמילה חסרה מחכים עד שתופיע. ומשהו נוסף: בניגוד לבעיות בכתובה המחשבות שלי חיוניות מאד, ולפעמים מאד פנטסטיות. במיוחד פנטסטיים הם החלומות שלי. בחלומות יש לפעמים ריאליזם כזו, שכאשר אני מתעורר עלי למצוא את עצמי. כל זה גורם לי לומר: כתוב! העלה על הנייר את החוויות של עולמך הפנימי. ואם כך, נתחיל לכתוב. אני זקן, עוד מעט בן 85. איך זה להיות זקן? הזיקנה האמיתית נפלה עלי רק בשנתיים האחרונות. הפתאומיות של הופעת הזיקנה היא די ידועה. הכל הולך לאט. יש עייפות המלווה אותי כל היום. אני ישן הרבה, והרבה זמן. גם מירה.

והשכחה! הרבה דברים, אנשים, ומצבים מהעבר אני יכול לזכור. לפעמים דברים בנאליים ביותר, אשר משום מה נשארו בזכרוני. אבל קורה לי רבות, שכאשר אני הולך לקחת משהו מן החדר השני, אני שוכח מה ברצוני לקחת. עלי לחזור על עקבי כדי להיזכר מה רציתי. פנקס קטן מלווה אותי כל היום, בתוכו אני רושם, כדי לא לשכוח.

14.9.85

התפיסה שלי איטית יותר. זה מפריע בשיחה ובצפייה בטלוויזיה. אך לא רק התפיסה יותר איטית. בשיחה עם הדור הצעיר או בהאזנה לשיחות, הם מדברים יותר מדי מהר בשבילי, וגם מבחינת התוכן קשה לי לקלוט. לצעירים יש שפה מיוחדת. עולמם שונה, מודרני... יש פער דורות... כאשר המשפחה מתכנסת בערב חג, אני יושב בתור סבא בכורסא, והצעירים מדברים ביניהם. אני מבין מחצית או אולי אף פחות מדבריהם. עם כל אלה עולמי מצטמצם יותר ויותר. פעמים רבות אני חושב על המוות. אני מקווה שיגיע יום אחד באופן פתאומי, בלי סבל רב. אני חש שזה הולך לאט לקראת הסוף, וקשה להסכים לזה. המחשבה שיום אחד ה"אני" הזה כבר לא יהיה - היא בלתי נתפסת.

8.9.85

... היום יום כיפור. הרהרתי והתלבטתי: לצום או לא לצום? החלטתי לא לצום ולהמשיך להיות "אפיקורס", ובכל זאת, עמוק בפנים היו געגועים למסורת הדתית לפיה חייתי בבית אבי. משהו חסר לי.

אמש, ערב יום כיפור, יאיר ומשפחתו היו אצלנו. הוצאתי את ספר התפילות הישן ונתתי לבנים לקרוא את נוסח ה"כל נדרי", שיראו פעם את המלים אפילו אם לא יבינו אותן, כי הן בארמית. סיפרתי להם קצת על אבי ואיך שר בבית הכנסת בקולו הנפלא את "כל נדרי", שלוש פעמים, ובכל פעם חזק יותר, כשהוא עומד לפני ארון הקודש...

הבנים שמעו כל זה בנימוס, אבל הרגשתי שזה אינו מעניין אותם ביותר, והתברר לי פתאום עד כמה הם רחוקים מן המסורת היהודית, וצר לי על כך, האשמה היא בי, ה"אפיקורס".

16.9.85

יש לי תחביבים. צילום וציור. במשך השנים הפסקתי לצלם בגלל העיניים וגם מתוך עייפות. זהו תור הצעירים והם עושים זאת טוב יותר, בעיקר בצילום צבעוני. אני עושה לעיתים צילומים של המשפחה, אבל יש לי חשד שזה מאד משעמם לילדים לקבל ממני צילומים בשחור-לבן. הם רוצים צבעים. בענין זה אני זקן מדי. אני ממשיך לצייר. יש לי כרטיס חבר של ציירי הקיבוץ, אבל אני רחוק מלהאמין שאני אמן. אולי אני דיליטנט מוכשר, וכשרון זה משתרע על שטח מצומצם: נוף, ולעיתים גם טבע דומם.

אנשים ובעלי חיים אינני מצייר. אולי הייתי מצליח לצייר בעל-חיים אם יעמוד בשקט. אבל אם אומרים לי "צייר פרה מהראש" - אינני יכול. אני מתפעל מהנכד, ברק בן 7, שיכול לצייר צפרדע "מהראש". יש לי רושם שבראשו יש תמונה אותה הוא מעתיק. אני אינני יכול. אולי יכולתי ללמוד זאת לו הייתי לוקח זמן, ומשתדל. אבל הייתי עצלן. כך היה גם בנגינה על פסנתר, נשארתי בחצי הדרך ועזבתי לנמרי. ציירתי במשך השנים תמונות נחמדות, בעיקר אקוורלים של נוף, לפעמים גם בצבעי גואש. לעיתים רחוקות מאד - שמן. גם פרחים ציירתי, אבל כל ציורי נשאר באותו שטח מצומצם. אבל זה נתן לי משהו ואני שמח, שבגילי עדין יכול אני לצייר. זה נתן רגע של סיפוק, כשמשחו מצליח והביקורת חיובית. הרבה מתמונותי תלויות אצל הילדים, אצל המשפחה ואצל חברים. עכשיו, כשכבר אינני יוצא מתוך יגור, אני רואה בה הרבה פינות, נושאים שקודם אני מצלם ואחר-כך מצייר. אנו חיים עתה יותר מ-50 שנה ביגור, ותמיד אני אוהב את המבט על ההר.

18.9.85

... הבעיה המעסיקה אותי יותר ויותר: העברית שלי נעשיית יותר דלה. האשמה היא בכך שאני מדבר תמיד גרמנית ומעט מאד מדבר עם אנשים אחרים עברית. החוסר באפשרות להתבטא בעברית מביאני לנושא השפה. אני שם לב, שעכשיו הרבה מהאנשים המבוגרים מאד ביגור מדברים יידיש, ונהנים מזה. בשיחה בין הזקנים היידיש דוחה יותר ויותר את מקום העברית. אצל אלה שבאו ממזרח אירופה היידיש תמיד שפת-אם. החזרה לשפת האם קשורה בהזדקנות. זה מזכיר לי מה שאמר אחד הילדים בשנות ה-30-40, אז היו עוד הרבה הורים של חברים שדיברו רק יידיש. כשהצעירים התחילו להכנס לבתים בנויים, הזקנים היו עוד בצריפים, ואז אמר ילד לאביו: "אבא, כשתהיה זקן גם כן יהיה לך זקן ותדבר יידיש ותגור בצריף?" מתברר שהעברית כשפת-אם מתחילה רק בדור הבא.

22.9.85

העברית שלי יותר טובה מעברית בסיסית. אני קורא עיתון וספרים בעברית, ולעיתים אני משתמש במילון. בשנים עברו גם נתתי הרצאות, השתתפתי בוידאוים וכתבתי מאמרים בעברית. אבל חסרה לי העברית הספרותית. המאמרים של נחמן רבינוביץ יותר מדי מתוחכמים בשבילי, וגם למירה אינם מובנים. לגמרי חתום עבורי תחום השירה. ביאליק ואלתרמן - זה "הקובה" בשבילי. ואת כל זה אני כותב בגרמנית, וזו תעודת עניות בשבילי. אבל אני עכשיו זקן ועייף יותר מדי מכדי לשנות זאת.

19.10.85

... יותר מחודש לא כתבתי בדפים האלה שאפשר לקרוא להם "הרהורים של איש זקן". אני יושב בחדר האוכל, מסתובב במשק, יושב באסיפה. סביבי המון צעירים, בנים ונכדים של ה"ותיקים" שגדלו בשנים בהן עבדתי בחוץ. לעיתים יש לי הרגשה של בדידות. אנחנו חיים בפינת הזקנים והקיבוץ שייך לצעירים. באופן מיוחד קשה לנו להכיר את כל הצעירים שמגדלים זקן, כולם דומים... נדמה לי שהרגשת הבדידות אינה בולטת כל כך בעיר, כי האנשים המזדקנים אינם חיים במסגרת סוציאלית מלאת צעירים כמו אצלנו בקיבוץ...

22.2.86

ארבעה חודשים לא כתבתי שום דבר. אני יותר עייף, הולך "כמו זקן". הקריאה קשה יותר. הופיע שינוי בסדרי השינה. אחרי הקימה בבוקר לוקח בערך שעה עד שאני מתעורר, ואני שרוי ממש במצב של דיכאון. אחרי המקלחת חל שינוי לטובה, אבל העייפות אינה עוזבת אותי במשך היום. לעומת זאת אני די ער בערבים, וקשה לי להרדם. לעיתים אני צריך לקחת איזה כדור הרגעה וכוסית ברנדי. ההפך מזה היא השינה אחר הצהריים. אני נרדם מהר וישן עמוק מאד למשך שעה-שעתיים. כל-כך עמוק, שבהתעוררות יש לי הרגשה שזה בוקר, ורק השעון מראה לי שזה אחרי הצהריים. ושוב החלומות. יש בהם תחושת זמן מציאותית כל-כך חזקה, שבהתעוררי אני לעיתים חי אותם עוד הלאה, והתוכן הוא מפליא. אני יכול לחלום על נופים שאף פעם לא ראיתי, על מצבים משונים, לעיתים קרובות על איבוד דרך, על ויכוחים וכו', והכל חי. לעיתים אני מתפלא על העושר והרב-גוניות של תת-ההכרה. נדמה לי שכעת אני חי יותר ב"חיים הפנימיים" שלי, שמוצאים את ביטויים בחלומות. ... לפני חודשיים היה יום הולדתי ה-85. האם אחיה עד 90? יש לי הרגשה שהחיים שלי יורדים לאט לאט אל קיצם... יותר ויותר ותיקים הולכים לעולמם, גם ביגור וגם בארץ. ... אני חושב, לפעמים, שחיי היו אולי יותר שלמים לו הצטרפתי אז, לפני יותר מחמישים שנה, לקיבוץ דתי. אבל נכון גם שאז, בזמן עלייתנו, לא היו לי מחשבות כאלה....

15.9.86

... אשר לדכאון. אולי מוטב לקרוא לזה "רפיון נפש של בוקר".
מירה ואני יושבים על יד השולחן בארוחת הבוקר, ושוקים.
אני שרוי במצב דפרסיבי, ורק אחרי המקלחת מגיע מצב רוח אופטימי ועירני יותר.

29.9.86

הערב תתקיים מסיבת פרידה לדייר פרסיקו, אשר אחרי 35 שנים כרופא ביגור יוצא לגימלאות.
הטילו עלי לנאום. לומר את האמת: אין לי חשק לנאום. יותר מזה, אני ממש מפחד לפתוח את הפה. לעיתים
קרובות חסרות לי מילים, אני מתבלבל. כבר לפני כמה ימים התחלתי להכין את דברי וכתבתי את הנאום
באופן מפורט.
הדאגות האלו היו בוודאי הסיבה שישנתי הלילה רע מאד...

30.9.86

נאמתי אתמול. היה בסדר. דאגותי היו לחינם!

12.10.86

ערב יום כיפור. כמו תמיד, ביום זה מצב הרוח מיוחד. הרהורים, זכרונות.
כמעט 60 שנה לא צמתי ודווקא בשנים האחרונות תופסת אותי אווירה מיוחדת. משהו חסר לי.
בתפילות של יום כיפור מופיע המשפט: "ונתנה תוקף קדושת היום". אני לא צם אבל אני מהרהר.
הערב יבואו ילדינו ונכדינו, כרגיל. אני אכין להם קפה עם הל, ואולי ירצו לשתות משהו חריף יותר. מדברים על
דא ועל הא. ערב חג רגיל. רחוקים מלחשוב אפילו על צום. רק ניצן, בת 11, רשמה את עצמה ברשימת הצמים,
היא ובת כתתה. למה? יש מאחורי צום הבנות איזו מחשבה?
אינני חושב שיש להן נטיה לדת, אולי מחפשות משהו בכיוון המסורת! מעניין לדעת מה סיפרו להן בבית
הספר. ואולי זה רק "ספורט", לעשות משהו שאחרים עושים...
משהו מושך גם אותי לצום, אבל כוח החלטה אין לי.
זה מזכיר לי, שבשנת 1920, כשהייתי סטודנט בהיידלברג, ניסה חבר למשוך אותי חזרה לדת, אך דחיתי זאת.
אני זוכר לפחות את "קדושת היום", אך זה יחסר לילדי. אני מרגיש כמו מוג-לב. משהו אומר לי לחזור
בתשובה. לא דרך החרדים, אבל לפחות לצורת החיים של הורי. אני יודע שצעד כזה פרושו משבר אישי, אך אין
לי הכוח הנפשי לעשותו.
אינני צם, אבל יום כיפור בשבילי הוא יום הרהורים.
למירה אין ספקות ביחס לנכונות דרכה, לפחות ביחס למסורת הדתית. כי בית הוריה היה "חופשי".

9.3.87

... אני מזדקן, כמעט הייתי אומר מתקרב לסניליות. השיכחה נעשית יותר ויותר גרועה. מצב העיניים גרוע אף
הוא. אינני מזהה את האנשים במרחק של כמה מטרים (אינני זוכר את השם שלהם וזה עושה את הדבר עוד
יותר גרוע). הקריאה קשה, אותיות קטנות אינני יכול לקרוא לגמרי. בעיתון אני קורא רק את הכותרות, ורק
לפעמים, בעזרת זכוכית מגדלת, את תוכן המאמר. ההליכה היא איטית בגלל כבדות... בקיצור: זיקנה מוחלטת.
מצב לא כל-כך שונה קיים גם אצל מירה... וכך, זוג זקנים הולך לאט בדרכו.
לפעמים אנחנו מסתכלים אחד בשניה ומתחילים לצחוק.
טוב שנשאר עוד קצת הומור.

השנים האחרונות

בשנת 1970 יצא אבא לפנסיה מאוחרת, והוא בן 70. בהיותו מלא מרץ ורצון לעשות, השלה את עצמו שיהיה מבוקש ויוכל לתרום מנסיונו ומידיעותיו ליגור, לתנועה הקיבוצית ולמערכת הבריאות הכללית. אך הדברים לא קרו. אפילו המאמץ הקטן לספק לו אינפורמציה על הקורה בשטח הבריאות ביגור לא התרחש, ואבא נכנס לתקופת תיסכול והפנמה. התחילה תקופה חדשה בחייו, בה היה צריך למצוא לעצמו מקום תעסוקה שיהיה לרוחו. הוא מצא זאת בארכיון יגור ובקשר היפה שנוצר בינו לבין בני עובדיה.

בארכיון עסק אבא בכל נושא הצילום, וכן עסק בפיתוח תחביביו בציור ובצילום. ככל השנים האלה היתה המשפחה המרכזי. בראש וראשונה החיים היפים שניהלו ההורים ביניהם. במשך 24 שעות היו מטפלים זה בזה, אך נותנים מרחב מחיה אישי אחד לשני.

היתה זו תקופת הנכדים, שמצאו אצל ההורים בית חם, אוזן קשבת והרבה אהבה ונתינה, תוך הימנעות מכל דבר שייראה כמאיים או לוחץ. והנכדים ידעו להחזיר להם אהבה וכבוד.

בדרך הטבע, בגילים אלו מתחילים לעשות חשבון-נפש ולעסוק בנוסטלגיה וברצון להעניק ממנה לבנים ולנכדים. אבא כתב את תולדות חייו והפיק מסמך חשוב שנקרא על-ידי כולנו.

יחד עם זאת, ניסה מדי פעם לספר על עברו, ובמיוחד על בית אביו, וזאת בחוסר בטחון והסתיינות, שמא הדברים יפלו על אוזניים לא-קשובות. במיוחד העסיקו אותו התחושה והצער על כך, שלמרות היותו בן לחזן בבית הכנסת של רש"י בוורמס, התרחק מהדת והמסורת.

יחד עם זאת, על אף מצב בריאותו המדרדר, הוא עשה כל מאמץ - עד היותו בן 92 - לשרת את עצמו, להגיע - בעזרת הקלנוע לכל מקום. אנשים היו מסתכלים על אבא ולא האמינו לגילו האמיתי. הוא הגיע לערבי תרבות, מסיבות נכדים, כלבו, התרוצץ בחדר-האוכל ובמרכזית ודאג למשק הבית המשפחתי, צילם וצייר. נדמה לי שהסוד היה נעוץ באופי של אבא, המחפש כל הזמן עשייה, יצירה ורצון לדעת, ולהיות מעורב במתרחש.

במשך שלוש השנים האחרונות, בהן חיו ההורים בבית אחווה והפכו לסיעודיים, היתה לנו ולבנינו הזדמנות לראות את ההורים באור חדש, שהבליט את אישיותם כבני-אדם. הרבה אנשים שמצבם הבריאותי מדרדר, נעשים רגוזים ולוחצים, מלאי טענות על משפחתם ועל הסובבים אותם. אצל הורינו הדברים לא קרו. עד סוף חייהם נתנו לנו הרגשה של בית חם ואוהב. הם ידעו לקבל אהבה וידעו להחזיר אותה, לנו ולבנינו ובמיוחד לניצן, שקשר האהבה והחום שנוצר בינה ובין אבא והשעות הרבות שבילו יחד, היה דוגמה טובה לכולנו.

מעולם לא היו להורים דרישות או טענות אלינו, למרות שידענו כי הם רצו שנהיה יותר ויותר במחיצתם. אחד הדברים החשובים היה המאמץ שלהם לשמור על כבודם כבני-אדם, הן בצורתם החיצונית ובלבושם והן ביחסים ההדדיים איתנו ועם עובדי בית אחווה. כך היה גם כאשר היה להם קשה לבטא את עצמם והיו צריכים לקבל עזרה בכל פעולה שעשו.

אנחנו נזכור את ההורים כאנשים בעלי אידיאלים נעלים, שידעו להגשים אותם. נזכור אותם כבני-אדם נפלאים, כסמל של חיי משפחה וכבוד הדדי, כסמל של הורים וסבים.

י ה י ז כ ר מ ב ר ו ך .

